

Grygier, Tadeusz

Sumariusz akt naczelnej władzy Prus Książęcych "Etats-Ministerium"

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 137-160

1965

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SUMARIUSZ AKT NACZELNEJ WŁADZY PRUS KSIĄŻĘCYCH
„ETATS-MINISTERIUM”

Opublikowanie sumariusza akt *Etats-Ministerium* jest podyktowane trzema względami. Po pierwsze w celu szybszego i łatwiejszego dotarcia do poszukiwanej informacji źródłowej¹. Jest to tym konieczniejsze, że zespół *Etats-Ministerium* jest podzielony między dwa archiwa: Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie i Archiwum w Getyndze (*Staatliches Archivlager in Göttingen*). Zbiór w Getyndze pozbawiony jest ewidencji². Po drugie sam rzeczowy układ haseł z krótkimi rejestrami stanowi ważne źródło do historii ustroju politycznego i administracyjnego Księstwa Pruskiego, historii tak mało znanej i przebadanej. Rejestry mogą zastąpić w wielu wypadkach same akta³. Po trzecie rzeczowe ujęcie zawartości treściowej zespołu uwidoczni pełniejszą problematykę Prus Książęcych, uzmysłowi dziedziny opracowane i wymagające jeszcze opracowania.

Z uwagi na rozproszenie zespołu *Etats-Ministerium* w dwu miejscach zachowano oznaczenia sygnaturalne według dawnej struktury i podano je w nawiasie przy haśle rzeczowym. Informacje o przechowaniu akt w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie podane są w przypisach. Brak tej informacji oznaczać będzie, iż materiały znajdują się w zbiorach archiwalnych w Getyndze.

Struktura zespołu, ustalająca równocześnie sygnaturę, jest następująca:
Działy

1. Dekrety; 2. Szlachta; 3. Adwokaci; 4. Komornictwa; 5. Dzierżawy komornictw; 6. Urząd Kameralny (*Amtskammer*); 7. Węgorzewo. Komornictwo; 8. Węgorzewo. Miasto; 9. Bałga. Komornictwo; 10. Bałga. Miasto; 11. Barciany. Komornictwo; 12. Barciany. Miasto; 13. Ułaskawienia; 14. Amnestie; 15. Nominacje; 16. Bursztyn; 17. Pokarmin. Komornictwo; 18. Pokarmin. Miasta; 19. Kancelaria; 20. Handel; 21. Komisariat; 22. Konstytucje; 23. Kontrybucje; 24. Kurlandia; 25. Gdańsk; 26. Iława. Komornictwo; 27. Dania; 27/2. Iława.

¹ A. Ptaśnikowa, *Dwa projekty sumariusza archiwalnego*, Archeion, t. 27, 1962, s. 131.

² K. Forstreuter, *Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg*. Göttingen 1955, s. 104. Zbiór w Getyndze obejmuje ca 3000 wiązek akt. Zbiór w Olsztynie obejmuje 387 jednostek archiwalnych (zob. T. Grygier, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1963, nr 2, ss. 308—309). Nową inwentaryzację zespołu w Getyndze już rozpoczęto. Ma ona zastąpić stracone dawne rejestry osobowe i rzeczowe zespołu.

³ Historia ustroju administracyjnego Prus Książęcych wymaga nowych studiów, gdyż praca A. Horna, *Die Verwaltung Ostpreussens seit der Säcularisation 1525—1875*, Königsberg 1890, ss. 653 jest już przestarzała. Począwszy od 1955 r. szczególnie zainteresowanie historią ustroju Prus Książęcych wykazuje szkoła historyczna prof. W. Hubatscha w Niemczech Zachodnich (zob. T. Grygier, *Prusy Wschodnie w historiografii zachodnoniemieckiej*. Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1962, nr 3, ss. 706—709).

Miasto; 28. Niemcy; 29. Elbląg; 30. Anglia; 31. Warmia; 32. Urzędy skarbowe; 33. Fiscalia; 34. Rybaki. Komornictwo; 35. Rybaki. Miasto; 36. Francja; 37—43. Sprawy wyznaniowe; 44. Gierdawy i Nordenburg. Komornictwo; 45. Gierdawy. Miasto; 45/2. Nordenburg. Miasto; 46. Georgenburg. Komornictwo; 47/2. Dąbrówno. Miasto; 48. Sprawy graniczne; 49. Miasta hanzeatyckie; 50. Sprawy zwierzchnie; 51. Pasłęk. Komornictwo; 51/2. Pasłęk. Miasto; 51/3. Młynary. Miasto; 52. Niderlandy; 52/2. Węgry, Czechy, Wołoszczyzna, Turcja; 53. Myślistwo i leśnictwo; 54. Gospodarka leśna; 55. Wystruć. Komornictwo; 56. Wystruć. Miasto; 56/2. Goldap. Miasto; 56/3. Stolupiany. Miasto; 56/4. Gąbin. Miasto; 57. Pisz. Komornictwo; 58. Pisz. Miasto; 58/2. Biała Piska. Miasto; 59. Wymiar sprawiedliwości. Generalia; 60. Sądy najwyższe; 61. Procesy cywilne; 62. Sąd Kryminalny; 63. *Commissorialia*; 64—69. Prusy Królewskie z wyjątkiem Gdańska i Torunia; 70. Królewiec. Miasto; 71. Królewiec Zamek; 72. Królewiec. Kościoły; 73. Królewiec. *Pia corpora*; 74. Królewiec. Handel; 75. Królewiec. Militaria; 76. Królewiec. *Gravamina*; 77. Królewiec. Kościoły miejskie; 78. Królewiec, Ratusz i Kamera Miejska; 79. Królewiec. Browarnictwo i gorzelnictwo; 80. Królewiec. Sądownictwo miejskie; 81. Królewiec, mieszczanie, cechy; 82. Królewiec. Przedmieścia; 83. Sprawy wojenne; 84. Sprawy krajowe; 85. Sprawy domu panującego; 86. Prawo krajowe; 87. Stany krajowe; 88. Sprawy lenne; 89. Sprawy uprawnień; 90. Łotwa; 91. Litwa; 92. Giżycko. Miasto; 93. Elk. Komornictwo; 93/2. Elk. Miasto; 94. Kwidzyn i Prabuty. Komornictwo; 95. Kwidzyn. Miasto; 95/2. Gardeja. Miasto; 95/3. Prabuty. Miasto; 95/4. Biskupiec Pomorski. Miasto; 95/5. Kisielice. Miasto; 96. Morąg i Miłakowo. Komornictwo; 96/2. Morąg. Miasto; 96/3. Miłomłyn. Miasto; 97. Moskwa; 98. Kłajpeda. Komornictwo; 98/2. Kłajpeda. Miasto; 99. Sprawy monetarne; 100. Nidzica i Działdowo. Komornictwo; 101. Nidzica. Miasto; 101/2. Działdowo. Miasto; 102. Neuhausen. Komornictwo; 102/2. Labiawa. Komornictwo; 102/3. Waldau. Urząd Kameralny. — *Fräulenhof*. Urząd Kameralny; 102/4. Labiawa. Miasto; 103. Olecko. Komornictwo; 103/2. Margrabowa. Miasto; 104. Szczytno. Komornictwo; 104/2. Pasym. Miasto; 104/3. Szczytno. Miasto; 105. Ostróda. Komornictwo; 106. Ostróda. Miasto; 106/2. Olsztynek. Miasto; 107. Epidemie. *Quoad homines*; 108. Ditto. *Quoad pecora*; 109. Piława; 110. Policja; 111. Polska; 112. Portugalia; 113. Poczta; 114. Iławka i Bartoszyce. Komornictwo; 115. Bartoszyce. Miasto; 115/2. Iławka. Miasto; 115/3. Górowo. Miasto; 116. Przemysław. Komornictwo; 117. Miłomłyn. Miasto; 117/2. Zalewo. Miasto; 118. Ragneta. Komornictwo; 118/2. Ragneta. Miasto; 118/3. Piłkały. Miasto; 119. Kętrzyn. Komornictwo; 120. Kętrzyn. Miasto; 120/2. Sępólno. Miasto; 122/3. Orzysz. Miasto; 122/4. Mikołajki. Miasto; 123. Sprawy dochodów; 124. Ryga; 125. Rzym. Italia; 126. Szaki. Komornictwo; 127. Komunikacja wodna; 128. Szymbark. Komornictwo; 128/2. Susz. Miasto; 129. Szwecja; 130. Szestno. Komornictwo; 130/2. Mrągowo. Miasto; 131. Serey i Taurogi; 132. Sprawy miejskie; 133. Służba wojenna; 134. Sprawy wodne; 135. Stypendia; 136. Stypendia: *Legaty ad pias causas*; 137. Tapiawa. Komornictwo; 137/2. Alembork. Miasto; 137/3. Welawa. Miasto; 138. Tylża. Komornictwo; 138/2. Tylża. Miasto; 139. Uniwersytet Królewiecki; 140. Sprawy wekslowe; 141. Sprawy wiślane; 142. Sprawy celne.

* * *

Abdeckerei — rakarnia (4, d).

Pojęcie „Abdeckerei” ma różne znaczenia. Popularne ujęcie dotyczy prowadzenia przedsiębiorstwa usuwania padliny zwierzęcej, względnie skonfiskowanego mięsa (ze względów epidemiologicznych) w rzeźniach. Przedsiębiorstwo

to dla gminy komunalnej było ważnym źródłem dochodów oraz produkcji mączki zwierzęcej, tłuszczu, skór, kleju (*Leimgallarete*) oraz innych produktów ubocznych. W innym sensie pojęcie to oznacza instytucję sprawiedliwości („*Scharfrichterei — Carnificina*”), wykonującą wyroki śmierci tzw. honorowych skazańców (skazanym na śmierć bez pozbawienia praw honorowych) oraz nadzorującą śledztwo wraz z całym aparatem tortur. Wyroki śmierci niehonorowej wykonywał kat (*toporem*), natomiast wyroki śmierci honorowej sędzia („*Scharfrichter — Carnifer*”) mieczem („*Scharfrichterschwert — Richtschwert*”). Pod pojęciem tym oznaczano również nadzór nad służbą więzienną, a także samych dozorców więziennych. Wreszcie pod pojęciem „*Abdecker*” (albo „*Würger*”) ujmowano wszystkie osoby, które pozbawiały kogoś życia⁴.

Abfolgung — odesłanie

— Odesłanie na rzecz własności oficerów, podoficerów i zwykłych żołnierzy (86, e).

Instytucja „odesłania” („*Abfolgung = Folge*”) rozumiana była poczwornie. Po pierwsze jako zobowiązania do określonych służb na rzecz uprawnionych (pana, księcia, państwa) do służb wojskowych, zabezpieczenia i obsługi księcia i jego urzędników itp. Po drugie jako prawo do nakładania tych obowiązków, po trzecie jako zobowiązanie wszystkich chłopów do ujęcia oraz pomocy w polowaniu na zwierzęta drapieżne i po czwarte jako prawo do ścigania zwierzyny przez 24 godziny od chwili jej postrzelenia, a uciekającej w inne i obce rewiry leśne⁵.

Abgaben — świadczenia

— W sprawie nie usprawiedliwionego narzucania przez Królewską Dyрекcję Akcyzową intendentowi Uniwersytetu Królewskiego nowego podatku w wysokości 10 talarów za jedną beczkę piwa oraz dwu beczek siodu (139, h)⁶.

⁴ Strona gospodarcza instytucji *Abdeckerei* zaczęła zdecydowanie przeważać w Prusach w XVIII wieku. Zob. *Publikandum* z dnia 29 kwietnia 1772 r. oraz szczegółowe późniejsze zarządzenie z 27 lipca 1836 r. (*Amtsblatt, Königsberg*, 1836, s. 189). Chodziło wówczas o to, by lukratywny proceder prowadzony przez prywatnych przedsiębiorców przejść przedsiębiorstwa komunalne. Wiek XIX i XX przyniosły udoskonalenia techniczne, które pozwoliły na osiągnięcie z przerobu tego „surowca” 17—30% mączki mięsnej (zawierającej 7,7% azotu, 0,5—0,8% potasu i 8—10% kwasu fosforowego) oraz 6—15% tłuszczu. Strona instytucjonalna (instytucji sprawiedliwości) regulowana była na drodze tzw. dziedzicznych kontraktów dzierżawnych (np. między Królewską Kamerą Wojenno-Skarbową a Antonim Müllerem z Biskupca Reszelskiego z dnia 26 lipca 1785 r. — zob. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie — dalej WAPO XV/18—1 k. 2). W drugiej połowie XIX wieku instytucja *Carnifera* nadzorowała już tylko rakarnie (zwane obecnie *Meistereien*) na przykład *Carnificina* w Biskupcu Reszelskim sprawowała nadzór nad rakarniami w Dobrym Mieście, Reszlu, Jezioranach, Barczewie, Bisztynku i Biskupcu.

⁵ Sprawa odmiennego regulowania instytucji odsyłania dla byłych i wysłużonych wojskowych przewija się również w aktach Komitetu Stanowego Prus Wschodnich i Litwy (WAPO VI — Dział 15 oraz 20). W szczególności dotyczyło to wdów i sierot wojskowych. W XVIII i XIX wieku najważniejsze i praktyczne znaczenie miało prawo ścigania zwierzyny, przysługujące z reguły księciu w stosunku do swych wasali a nie odwrotnie. W wyjątkowych wypadkach na drodze specjalnych przywilejów i umów prawo to przyznawano wasalom, poddanym, za opłatą lub bez (tzw. *Folgekeule*).

⁶ *Academia Regiomontana* (profesorowie, urzędnicy, studenci) w myśl przywilejów książęcych zwolniona była od świadczeń na rzecz księcia i miasta Królewca. (Szczegóły zob. w WAPO — II — 400, oraz Rep. 99 I — 1).

— W sprawie żądań Domu Opieki w Miłomłyniu, dotyczących dodatkowych dotacji z podatku akcyzowego (96, e, 3).

— W sprawie regularnego wpłacania świadczeń cechów na rzecz szkół biednych w miastach. Świadczenia te zagwarantowane są w przywilejach cechowych (112, a).

Inytucja świadczeń dla pokrycia potrzeb państwa, związku komunalnego czy jakiejś organizacji regulowana była w Księstwie Pruskim w ramach ogólnych zarządzeń z zakresu polityki skarbowej oraz ustroju administracyjnego. Polityka skarbowa dotyczyła sześciu dziedzin życia, a mianowicie: 1. Datków („Gabe”) w formie pieniężnej albo równowartości pieniężnej dla innych potrzebujących. 2. Datków przymusowych dla potrzeb jakiejś instytucji. 3. Datków na rzecz instytucji społecznych (gminy wiejskiej, miejskiej np. podatek osobisty — „Geschoss” — za przyznanie prawa obywatelskiego — „Bürgerrecht”, czy podatek repartycyjny — „Umlegen”). 4. W wyższym zakresie podatków na rzecz kasy państwowej (uposażenie urzędników, obrony kraju, budowy i utrzymania dróg, budynków państwowych, utrzymania dworu książęcego). 5. Podatków specjalnych, na rzecz państwa, dla wykonania dodatkowych zadań wyimkających z planu budżetowego. 6. Wreszcie z prywatnych podatków, pod pojęciem których ujmowano regalia (np. służba, cła, czynsz lenny), koncesje, przywileje, czy monopole⁷.

A b g e b r a n d t — pogorzelsko

— Zarządzenie w sprawie zwolnienia od opłat pocztowych za przesyłki pocztowe pieniądze zebranych z kolektki na rzecz pogorzalców. Reskrypt wydany w Berlinie dnia 18 października 1775 r. (113, e)⁸.

A b h a n d l u n g — rozprawy

— W sprawie rozprawy drukowanej w numerze 88 „Königsbergischen Gelehrten und Politischen Zeitungen” de anno 1770, pod tytułem *Beytrag zur Kur der Pest zur nöheren Prüfung für gelehrte Aerzte* (139, k)⁹.

⁷ Całość spraw skarbowych, przede wszystkim, jeśli chodzi o administrację kameralną, regalia, cła znajduje się w wschodniopruskich Foliach (w prze-ważającej części w Getyndze — SAG oraz we fragmentach w WAPO). Znaczną ilość akt Prus Książęcych i Biskupstwa Warmińskiego dotyczącą spraw fiskalnych w wyniku dziedziczenia akt pociąga zespół rejencji cisztyńskiej. Ujęte są one w Wydziale Dcmen, w dziale IV *Abgaben und Ablösungen der Grundlasten und Dierste* (WAPO 2756—4449). Sprawy świadczeń zajęły wiele miejsca na przełomie XVIII i XIX wieku, gdy przeprowadzać zaczęto reformę ustroju skarbcowego, ujętą jako wykup ciężarów gruntowych i służb (*Ablösung der Grundlasten und Dienste*). Do ciężarów gruntowych (prawa rzymskiego i niemieckiego) zaliczano serwituty (*Grundstücksdienstbarkeiten*) oraz dziesięciny, dzierżawy dziedziczne, podatki spadkowe (*mortuarren*). Zamiany ciężarów gruntowych i służb dotyczyły przede wszystkim: 1. służb osobistych; 2. serwitutów; 3. rocznych świadczeń z dochodów brutto (np. dziesięcin); 4. świadczeń w naturze. Sprawy te łączyły się nierozdzielnie z procesem uwłaszczenia chłopów.

⁸ Komplet akt dotyczący tej sprawy znajduje się w zespole *Etats-Ministerium* (SAG) w aktach *Wegen des freyen Post-Geldes der Geistlichen und Kirchen auch anderer Heerschaftlichen Sachen* — 113, e.

⁹ Cenzura rozpraw naukowych należała do *Etats-Ministerium*. Funkcja oraz akta spraw cenzuralnych po likwidacji *Etats-Ministerium* i powołaniu Kuratorium Uniwersytetu Królewieckiego przeszły w gestię tego ostatniego (zob. WAPO Rep. 99 G — 1 — 16).

Abkürzung — skróty

— W sprawie skrótów tytułów (85, b).

W praktyce kancelaryjnej skróty były powszechnie używane. Dzielono je na następujące grupy: 1. Tytuły, oznaczenia urzędów i nazwy władz; 2. Oznaczenia orzeczeń i redagowania konceptów („Beschlussfassung und Konzipierung”); 3. Przygotowanie pism, adresowanie i ustalanie taksy; 4. Dotacje; 5. Sprawdzanie pism i podpisy; 6. Prezentaty i protokolowanie; 7. Oznaczanie tytułów spraw; 8. Wymiana korespondencji; 9. Nadawanie sygnatur; 10. Skróty w tekście; 11. Skróty w aktach procesowych; 12. Skróty w aktach rachunkowości i oznaczeń walutowych; 13. Skróty nazw jednostek miar i wag¹⁰.

Ableiter — piorunochron

— W sprawie założenia piorunochronu na kościele w Tabersberg. Reskrypt z dnia 12 maja 1774 r. (77, c, 3)¹¹.

Abschied — odprawa

— Polecenie, by wdowy jak również rozwiedzione (*abgeschiedene*) niewiasty, przed powtórny wyjściem zamaż muszą odczekać okres dziesięciu miesięcy (13, 6, gen.).

— W sprawie umieszczania klauzul na zaświadczeniach kantonistów poborowych (83, e).

— Deklaracja z 21 października 1801 r. w sprawie odpowiedniej odprawy dla żołnierzy odkomenderowanych do strzeżenia chłopskich i miejskich spichrzów zbożowych (83 e).

Institucja „odprawy” rozumiana jest w języku administracyjnym różnie, w zależności także od instytucji. I tak „odprawą” nazywa się pismo rozwiązujące umowę o pracę, także zwalniające ze służby wojskowej, zwolnienie czy ustąpienie („*Entlassschein*”) dla posłańców. Inne znaczenie posiada z punktu widzenia prawnego, mianowicie karę cielesną zwaną „*Willkommen*” (39 uderzeń szpicrutą) względnie „odprawę” („*Abschied*”) dla więźnia (uderzenia szpicrutą) opuszczającego więzienie po odsiedzeniu kary, a także odejście od kogoś

¹⁰ Dla ilustracji kilka rozwiązań stosowanych skrótów w okresie od XVI—XX wieku. *Act. iurat. ibid.* = *Actuarius juratus ibidem*; *Ad Celmum* = *ad Celesissimum*; *Adv.* = *advocatus*; *Bm. v. r. d. st.* = *Bürgermeister und Rath der Stadt*; *Br* = *Bürgermeister*; *Can.* = *Cancellarius* albo *Canonicus*; *D.* = *Dominus* albo *Doctor* lub *Durchlaucht*; *E. f. g.* = *Euer fürstliche Gnaden*; *E. G.* = *Euer Gnaden*; *E. K. D.* = *Euer kurfürstliche Durchlaucht*; *H.* = *Herr. h. t. Stadtschultheiss* = *hujus temporis Stadtschultheiss*; *I. C.* = *Jurisconsultus*; *P. P.* = *Persona publica*; *Tit. pl.* = *titulus plenus*; *c. c.* = *concepit*; *p. r.* = *prævia relatione*; *a. c.* = *anni currentis*; *act. et. resol.* = *actum et resolutum*; *ai. el.* = *anni elapsi*; *h. a.* = *hujus anni*; *X br.* = *December*; *alb.* = *albus*; *c fl.* = *Cammergulden*; *d* = *denarius* lub *Pfennig*; *fl.* = *Gulden*; *Ggr* = *Gute Groschen*; *h* = *Heller*; *mc.* = *marc*; *mgr* = *Mariengroschen*; *P.* = *Pfennig*; *RThal.* = *Reichsthaler*; *s* = *Solidus*; *SGr.* = *Silbergroschen*; *th. tlr.* = *Taler*; *M* = *Metze*; *Pf.* = *Pfund*; *qtlein* = *quentlein*; *Rut* = *Ruthen*; *St.* = *Steige* lub *Stück*; *Vtl* = *Viertel*.

¹¹ Sprawy zabezpieczenia przeciwpożarowego zob. *Wideraufbau* (77, c, 3 — SAG). Po likwidacji *Etats-Ministerium* przeszły one (z wyjątkiem spraw nadzoru policyjnego i budowlanego) w gestię starosty krajowego (*Landeshauptmann*).

(np. rozwód) oraz rezolucję prawną zamykającą obrady posiedzenia stanów (tzw. „Landtagsabschied”) ¹².

Abschluss — zamknięcie

— Zamknięcie rachunków zniszczeń wojennych w 1757 r. w Księstwie oraz całkowicie zniszczonych 15 komornictw w Księstwie Taurogi (*Herrschaft Tauroggen*) (5, a) ¹³.

— Ogłoszone państwowe budżety (*Staatliche Cassen-Abschlussekammer*) (6, a).

Pod pojęciem „zamknięcia” w Księstwie Pruskim rozumiano bilanse budżetowe i rachunkowe, dalej księgi handlowe i rachunkowe.

Abschoss — podatek od przesiedlenia ¹⁴

¹² W zasobie aktowym Archiwum Olsztyńskiego najważniejszy jest zbiór rezolucji posiedzeń stanów (*Landtagsabschied*), znajdujących się w zespołach Komitetu Stanowego Prus Wschodnich i Litwy oraz Sejmu Prowincjonalnego. Rezolucje te są podsumowaniem uchwał zgromadzenia stanów oraz propozycji rozwiązań skierowanych do króla względnie wysuwanych przez niego.

¹³ Księstwo Taurogi w Wielkim Księstwie Litewskim (w obwodzie wileńskim), niedaleko granicy pruskiej składało się z 1 miasta i 34 wsi. Własność Radziwiłłów. W 1680 r. w wyniku umowy małżeńskiej włączone zostało do Prus, by w 1795 r. umową państwową z Rosją przejść do Rosji (zobacz SAG E. M. 131). Sprawy Księstwa Taurogów i Serrey łączą się nierozdzielnie z osobą Bogusława Radziwiłła. Zasób aktowy Księstwa Pruskiego zwiększył się o znaczną ilość archiwaliów radziwiłłowskich na skutek zaangażowania się B. Radziwiłła w służbie elektora brandenburskiego. Bogusław Radziwiłł mianowany został namiestnikiem elektora w Księstwie Pruskim. Jego pozycja była wyjątkowa, nawet nadrzędna w stosunku do rządu pruskiego, Kolegium Najwyższych Radców. Niemniej instytucja namiestnikowska była tymczasowa i dlatego część dokumentacji działalności B. Radziwiłła weszła do zasobu aktowego *Etats-Ministerium* (zob. E. M. 121 a) oraz część do Wschodniopruskich Foliatów. Okres namiestnikostwa B. Radziwiłła jest ważnym wydarzeniem nie tylko dla dziejów Księstwa Pruskiego, ale również interesujący i dla historii archiwów. Otóż ten magnat polski wyznania kalwińskiego (reformowanego) przesiedlił się do Królewca z całym swym prywatnym archiwum. Archiwum to po jego śmierci (1669) pozostało w Królewcu. Jego córka Ludwika (Luise Charlotte) wyszła za mąż za syna wielkiego elektora, by po raz drugi wyjść za mąż za hrabiego von Neuburg (*Pfalzgraf von Neuburg*). Stąd dopiero w XVIII wieku archiwum radziwiłłowskie przekazano z Królewca do Pfalz-Neuburg. Znaczne ilości akt radziwiłłowskich pozostały jednakże w Królewcu. Dotyczą one księstw Serrey i Taurogi oraz akt kalwinów polskich. Radziwiłłowie specjalnie występowali jako obrońcy kalwinów polskich i litewskich. Stąd gminy kalwińskie (szczególnie z Wielkiego Księstwa Litewskiego) deponowały w Królewcu swe archiwalia ze względów bezpieczeństwa (E. M. 19 c IV. E. M. 91). Szczegóły zob. K. F o r s t r e u t e r, *Das preussische Staatsarchiv*, s. 40 oraz T. G r y g i e r i w K. o r y c k a, *Nieznane listy Bogusława Radziwiłła o sytuacji w Prusach Księżyczej w czasie II wojny szwedzkiej*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1962, nr 4, ss. 780—783.

¹⁴ Abschoss, zwany również *gabella hereditaria, jus detractus, jus albinagii* albo *d'Aubaine Droit* był podatkiem, który w myśl Ogólnego Prawa Krajowego (cz. II, 17 §§ 161 i następne) uiszczali spadkobiercy mieszkający poza granicami Księstwa Pruskiego od odziedziczonego majątku. Podatek ten łączy się również z podatkiem emigracyjnym (*gabella emigrationis*), pobieranym od wyjazdu za granicę. Nazywany *Abfahrtsgeld* albo *Abzugsgeld*, podatek ten został w połowie XIX wieku całkowicie zniesiony (*Gesetz-Sammlung*, 1822, s. 181). *Abschoss* i *Abfahrtsgeld* umowano również pod jednym pojęciem *Abzugsgeld* (*jus detractus, census detractus*), również na mocy konstytucji w XIX wieku został całkowicie zniesiony.

— Prawo nakładania podatku od przesiedlenia przyznano administracji fiskalnej według uznania własnego (*private glassen*). Zob. Relacja z 17 maja 1779 r. w aktach — *Generalia wegen des Detraits in Preussen* (32, d) ¹⁵.

— W sprawie zniesienia podatku emigracyjnego i spadkowego (*Abschoss*) w układzie państwowym między Królestwem Pruskim a Fundacją w Kwedlinburgu (32, d, 3. D. Qwedlinburg).

— Zarządzenie w sprawie pobierania podatku emigracyjnego i dziedzicznego (*gabella emigrationis*) tylko od emigrantów i dziedziczących. Nie należy pobierać tych podatków od dłużników zaciągających pożyczki od zagranicznych bankierów (*Creditores*). Zob. Reskrypt wydany w Królewcu dnia 24 września 1781 r. w aktach *Wegen der dem ehemaligen Accise-Oficianten und jetzt ins Danziger Territorium verzogenen Boerner aus dem Deposito des Taufgedeschen Justitz-Collegio zu verabfolgenden 36 Th. in puncto Detraits*. (32, d, 3) ¹⁶.

— Konwencja (tzw. *Separat-Convention*) między Prusami a Polską zawarta 12 marca 1775 r. postanawia, że podatek od przesiedlenia (*Abschoss*) został na stałe zniesiony we wszelkich wypadkach w sprawie dziedziczenia między wszystkimi poddanymi polskimi i pruskimi. Natomiast tzw. *gabella emigrationis* (*Abzugsgeld*) wstrzymana została na 6 lat. Zob. Reskrypt wydany w Berlinie dnia 28 kwietnia 1782 r. w aktach *In Sache bei der Polnisch. Cron. — Garde als Fähndrich stehenden Katelbars, wegen hinausziehung der in Tilsiten zugefallenen Väter. Erbschaft in puncto Detractus* (32, d, 1).

— Konwencja z dnia 14 lipca 1766 r. zawarta między Prusami a Francją w sprawie wolnego (*Abschossfreye*) wywozu majątku Du Bosque byłego dyrektora Prowincjonalnego Urzędu Akcyzowego w Gąbinie, wracającego do Francji. Zob. Reskrypt wydany w Berlinie dnia 9 lutego 1783 r. w aktach *In Sache des Geheimen Rats Du Bosque* (32, d, 3).

— Dwustronna konwencja w sprawie zniesienia podatku od przesiedlenia między Prusami a Księstwem Monasterskim (*Münster*) (32, d, 3 Df. Westphalen) ¹⁷.

¹⁵ Prawo nakładania podatku od przesiedlenia uznawano za podstawowy element władzy zwierzchniej księcia, władcy. *Census detractus* (*Gabella emigrationis*) służył władzy państwowej do kierowania ruchem emigracyjnym, a w szczególności do dysponowania majątkiem emigranta. Prawo to pozwalało na zawieranie specjalnych umów między państwem, z którego emigruje się a państwem, do którego emigrant się udaje. Prawo to — zwierzchnie — stosowane było bez jakichkolwiek przepisów w sprawie toku postępowania (*willkürlich*). Punktem wyjścia tzw. *Abzugsrecht* był pogląd, iż żaden członek społeczeństwa nie może opuścić tego społeczeństwa, jeśli nie jest w stanie wyrównać długów i zobowiązań wobec swego dotychczasowego społeczeństwa. *Abschoss* (*census hereditarius, gabella hereditaria quintena*) opłacali obcokrajowcy za spadek znajdujący się w kraju. Ustawą z dnia 8 czerwca 1815 r. (§ 18) zniesiono ten podatek.

¹⁶ *Jus detractus* było również ważnym elementem polityki książęcej. Na przykład książę Albrecht zwolnił Akademię Królewiecką od obowiązku stosowania się do postanowień tego prawa (zob. D. H. Arnoldt, *Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität*, Bd. 1, Königsberg 1746, ss. 121—123, oraz WAPO Dep. Un. II — 400).

¹⁷ Sprawy te w wielu wypadkach wywoływały spory, gdyż administracja fiskalna zamierzała wykorzystać w pełni *jus albinagii* (*Droit d'aubaine* = *Heimfallsrecht*) uprawniający do przywłaszczenia na rzecz skarbu całej spuścizny zmarłego obcokrajowca, naturalnie tej części, co do której nie było prawomocnych postanowień testamentarnych względnie umów międzynarodowych. Prawo to stosowano często w zarządzeniach odwetowych (retorsja), w szczególności do Francji przed rewolucją. Podobną instytucją było *jus deportus*, na mocy którego biskupi przejmują dochody beneficjów w razie ich nieobsadzenia (zob. WAPO — Dep. Um. II — 401).

— Zwolnienie od podatku emigracyjnego od kapitałów, kredytów oraz procentów udzielonych przez zmarłego szwedzkiego komisarza wojennego Magnusa Lindę. Zob. Reskrypt wydany w Berlinie dnia 5 stycznia 1720 r. w aktach Magnusa Lindę (32, d, 3 Schweden).

— W sprawie spadku pochodzącego z Kurlandii Karola Bogumiła Köhlera, którego ojciec przybył do Księstwa Pruskiego z Saksonii (32, d, 3. Curland).

— W sprawie zaprzestania stosowania retorsji, (*retorquido obwaltate*) w prawie przewłaszczenia (*Droit d'Aubaine*) w stosunku do Francji. Nakaz dalszego stosowania podatku od przesiedleń (*Abschoss und die Nachsteuer*) w stosunkach między Prusami a Francją. Ustala się stopę procentową od spadku i od majątku w wysokości 10%. Zob. Reskrypt wydany w Berlinie w dniu 14 lipca 1791 r. (36, a)¹⁸.

— Zniesienie *jus detractus* i podatku od przesiedleń w stosunkach między poszczególnymi krajami Królestwa Pruskiego a Księstwem Śląskim, Księstwem Anspach oraz Księstwem Beyreuth. Reskrypt wydany w Berlinie w dniu 5 marca 1792 r.¹⁹.

— Uregulowanie spraw podatku od przesiedleń (*Abschoss in Detractus Sachen*) między Danią a Prusami w 1795 r. (32, d, 3, Dänemark).

— W sprawie ustalenia wolności podatkowej dla obcokrajowców, którzy osiedlili się w Prusach (*Abzugs- und Abschossfreiheit*). Reskrypt, wydany w Berlinie 9 lipca 1795 r. (32, d).

— Uregulowanie podatku od przesiedleń w sprawie spadków przechodzących do Pfalzu i Zweibrücken w 1796 r. (32, d, 3 D. Pfaltz gen.).

— Wyznaczenie podatku od spadków przechodzących do Królestwa Sardynii w 1748 r. (32, d, 3 Sardinien).

— Spór między Senatem *Academia Regiomontana* a administracją fiskalną (*Advocato Fiscali*) w sprawie spadku i podatku od przesiedlenia (*Abschoss*), Karola Bogumiła Rosta, księgarza w wydawnictwie Hartunga w Królewcu. Spadek ten zamierza przejąć rodzina w Berlinie (32, d, 3 D. Schacken)²⁰.

— Sprawy związane z *jus detractus* należy kierować nie do Ministerium Stanu (*Cabinets-Ministerium*) ale do Departamentu Spraw Zwierzchnich na ręce ministra v. der Recka. Reskrypt wydany w Berlinie 16 listopada 1803 r. (32, d, 3 Gallicien)²¹.

— Układ wzajemny między Polską a Prusami w sprawie zniesienia *jus detractus*. Reskrypt wydany w Berlinie 4 czerwca 1775 r. Zob.: *Akten wegen der Detraits zwischen Preussen und Pohlen* (32, d, 3 Pohlen gen.).

— W sprawie zawarcia odrębnego traktatu (*Separat Tractatis*) między królem polskim a królem pruskim, dotyczącego zagwarantowania praw spadkowych, cywilnych oraz uzgodnienia w procesach kryminalnych (111, 1)²².

— Zniesienie *jus detractus* oraz *gabella emigrationis* w stosunku do spadków i majątków przechodzących z jednej prowincji Królestwa Pruskiego do drugiej. Reskrypt z dnia 11 marca 1776 r. (32, d).

¹⁸ SAG 36, a. *Akten die zwischen Frankreich und Preussen geschlossenen Preliminar Commerciens Convention, October 1753 J.*, oraz *Akten wegen des Droit d'Aubaine und dessen Aufhebung, 1791 J.*

¹⁹ SAG 32, d, gen. *Actis generalia wegen Detractus in Preussen.*

²⁰ Wydawnictwo i księgarnia Hartunga związane były również organizacyjnie z Uniwersytetem Królewieckim, więc senat Akademii rościł pretensje do prawa emigracyjnego (zob. WAPO XXVIII/2/371—372).

²¹ SAG 32, d, 3 *Actis Joseph Domnick.*

²² Szczegóły dalsze tej sprawy znajdują się w SAG 32, d — *Generalia wegen des Detraits in Preussen.*

²³ SAG, 32, d, 2 *Acten wegen des Detraits zwischen Preussen und Pohlen.*

— Miasto Gdańsk nie chce uznać traktatu między Prusami a Polską w sprawie zniesienia *jus detractus*. Poleca się więc podatek od przesiedleń skierowanych do Gdańska ściągać w wysokości 10% i składać w depozyt do Kolegium Krajowego do czasu rozstrzygnięcia sporu. Reskrypt wydany w Berlinie 9 marca 1776 r. (32, d, 2 Pohlen) ²³.

— Konwencja zawarta między Prusami a Polską w sprawie zniesienia *jus detractus* obowiązuje nie tylko królewską administrację fiskalną, lecz również wszystkie instytucje (*Jurisdictionen als Magistracte Stadt-Cämmerereyen*) ²⁴.

— Konwencja między Prusami a Saksonią w sprawie zniesienia *gabella emigrationis* w stosunku do szlachty (32, d, 3 D. Sachsen gen.).

— Zarządzenie magistratu miasta Królewca ustalające, że ściągnięte opłaty z podatku od przeniesień i zdeponowane w miejskiej kasie mogą być włączone do budżetu miasta. Reskrypt miasta Królewca z dnia 14 grudnia 1778 r. w sprawie Henryki Karoliny Kressingen przejmującej do Gdańska spadek po swym dziadku (32, d, 2 Danzig).

— Zarządzenie władz berlińskich w sprawie zastosowania *jus detractus* w stosunku do Gdańska we wszystkich wypadkach emigracji i dziedziczenia z uwagi na to, że Gdańsk zwlekał z wyrażeniem zgody na wykonanie konwencji między Prusami a Polską. Reskrypt wydany w Berlinie w dniu 4 stycznia 1779 r. (32, d).

— Ściąganie podatku od przesiedleń może być przeprowadzone przez urzędników skarbowych (*Officialibus Fisci*) tylko za zgodą kierownika administracji skarbowej (*Advocati Fisci*) czy specjalnego zarządzenia królewskiego. Reskrypt z dnia 9 grudnia 1730 r. (32, d).

— W sprawie całkowitego zniesienia *jus detractus*, *gabella emigrationis*, *hereditaria* oraz podatku od kupna i sprzedaży w 2 krajach Królestwa Pruskiego (32, d).

— W stosunkach wzajemnych z Gdańskiem należy ściągać opłaty związane z *jus detractus*. Reskrypt z dnia 19 czerwca 1775 r. w aktach zmarłej Engelin z komornictwa Mehlanen, po której spadek przejmuje Barbara Elżbieta Engelin z Gdańska (32, d, 2 Danzig).

— Gdańsk żąda obok zwykłych opłat od spadków przechodzących do Prus dodatkowo specjalnej kaucji (32, d, 2 Danzig).

— W sprawie *juris detractus* stosowanego na terenie kapitanatu dąbrowskiego przez hrabiego Finckensteina w latach 1734—1735 (32, d).

— Zwolnienie od opłat związanych z *jus detractus* szlachty saskiej. Reskrypt wydany w Berlinie dnia 4 października 1763 r. w sprawie zwolnienia od opłat za spadek przejęty przez starościny v. Brück, urodzoną v. Haack, po zmarłym w Królewcu bracie (32, d, D. Sachsen).

— Zniesienie opłat związanych z *jus detractus* między Prusami a Księstwem Meklemburskim oraz miastem Amsterdamem. Reskrypt z dnia 19 lutego 1770 r. (32, d, 3 Hollandt) ²⁵.

— Królewiec rezygnuje z opłat od spadku po stolarzu królewieckim Henryku Karolu Engée, przejętym przez jego młodszego brata mieszkającego w Strasburgu (32, d, 3 D. Elsass).

— Zwolnienie od opłat podatku od spadku odziedziczonego przez studenta teologii Celestyna Wengrowiusa, pochodzącego z Kurlandii (32, d, 3 Curland).

²⁴ SAG 32, d, 2 Pohlen gen. Reskrypt wydany w Berlinie 31 października 1777 r.

²⁵ SAG 32, d, 3 Akten wegen Detract-Sachen zwischen Preussen und Hollandt.

Absetzen — zwolnienie ze stanowiska

— Instrukcja zakazująca szlachcie angażowania i zwalniania nauczycieli w szkołach na terenie majątków szlacheckich. Potrzebna jest na to zgoda Specjalnej Komisji Kościelnej i Szkolnej (*Special Kirchen- und Schul-Kommission*). Reskrypt z dnia 6 marca 1742 r. (42, a).

Abstattung — opracowanie

— Zarządzenie w sprawie terminowego (w ciągu 8 dni) załatwiania i opracowania żądanych sprawozdań. Reskrypt z dnia 6 kwietnia 1742 r. (4, d) ²⁶.

Abstellung — zawieszenie

— W sprawie zawieszenia polskich kazań (*Mittags-Predigten*) w kościołach Starego Miasta i Knipawy a wprowadzenia niesporów polskich (*Polnischen Wesper*) w Polskim Kościele (70, e).

— Zakaz stosowania zwyczaju wystawiania zwłok na widok publiczny i prowadzenia ich do grobu bez zakrycia. Zwyczaj ten stosowano nawet w stosunku do zmarłych na choroby zakaźne (107, b).

— Zakaz stosowania zwyczaju grzebania zmarłych w kościołach (107, b).

Absterben — zgony

— Uroczystości żałobne w Królewcu z powodu zgonu cesarza rzymskiego Karola VI w 1740 r. (28, a).

— Stosunki w Polsce po śmierci króla Augusta II i wydarzenia w czasie bezkrólewia (11, a).

— Regulacja uprawnień sądów cywilnych i wojskowych w sprawach spadkowych po zgonie wojskowego.

Abweisung — wysiedlenie

— Konwencja w sprawie postępowania z poddanymi pruskimi przebywającymi w Gdańsku, a podlegającymi wysiedleniu lub ekstradycji (25, j) ²⁷.

Abtragen — regulacja zaległości

— Chłopi i zagrodnicy parafii Eisenburg odmówili regulowania dziesięcin oraz innych świadczeń w naturze (*Reallasten*). Nie chcieli odprowadzić należnych świadczeń do kasy kościelnej w 1742 r. (41, a) ²⁸.

Abwesend — zaginięcie

²⁶ Organizacja kancelarii toku i trybu urzędowania stanowiła jedno z główniejszych postanowień reorganizacyjnych w ustroju administracyjnym Prus Książęcych w XVII i XVIII wieku. Wiązały się one z ustalaniem kategorii urzędników (zob. G. Conrad, *Geschichte der Königsberger Obergerichte*, Leipzig 1907, s. 198).

²⁷ W Prusach stosowano ekstradycję przestępców w myśl prawa rzymskiego, przekazywania zbrodniarzy z miejsca aresztowania (*Forum deprehensionis*) na miejsce popełnienia przestępstwa (*Forum delicti commissi*). Zasady tej nie stosowano wobec przestępców politycznych.

²⁸ W myśl prawa pruskiego dłużnik musiał regulować należności i sam odnieść „dług ze swego domu do kasy wzgl. do domu wierzyciela” (*Abtragen*).

— Zarządzenia w sprawie uznania zaginionego za zmarłego oraz ustanowienia instytucji kuratora (61, b, gen)²⁹.

— Informacje w sprawie postępowania z kantonistami (rekrutami — poborowymi), którzy zaginęli (110 g)³⁰.

A b z a h l u n g — spłaty

— W sprawie regularnego uiszczania i nadsyłania ustalonych w przywilejach cechowych opłat na rzecz tzw. biednych i wolnych szkół (*Armen und Frey Schulen*) w miastach (42, a).

— W sprawie uiszczania ogólnych danin na rzecz szkolnictwa (32, a)³¹.

A b z u g — potrącenia

— W sprawie całkowitego zniesienia podatku od przesiedlenia, emigracji, kupna i sprzedaży w Prusach (32, d)³².

A c c i d e n t i e n — dochody przypadkowe³³

— W sprawie ustalenia wysokości rocznych dochodów stałych i niestałych dla pisarzy sądów szlacheckich (4, b)³⁴.

²⁹ W prawie pruskim za zaginionych (*Abwesende, Verschollene*) oznaczano tych, którzy byli długi czas nieobecni (oddaleni — *entfernt*) oraz nie dali żadnej wiadomości o sobie. Czas i miejsce oddalenia liczone od dnia, w którym wniesiono skargę do sądu. Dla obrony interesów nieobecnego ustalano tzw. kuratora (*Abwesenheitsvormund = Curator absentis*). Zaginionego można było ogłosić za zmarłego po 10 latach po dniu urzędowego wywołania. Okres uznania za zmarłego był różny w poszczególnych okresach — od 10 lat do 34 lat. Można było również uznać za zmarłego tego zaginionego, który w czasie swej nieobecności ukończył lat 70. Uznanie za zmarłego regulowało sprawy majątkowe (spadkowe).

³⁰ W niektórych wypadkach traktowano nieobecnych poborowych jako przestępców, przeciwko którym wytaczano tzw. proces proskrybicyjny (*Achtsprozess* albo *Banprozess = processus bannitorius*). Wytaczano przeciwko nim postępowanie śledcze (tzw. *contumacialverfahren*, czy tzw. *Nacheilen = jus sequelae, sequela praefectoria*) oraz listy gończe (*Edictalladung*). Zob. szczegóły w piśmie *Etats-Ministerium* do inspektorów piechoty i kawalerii z dnia 7 stycznia 1793 r. w aktach: *In Sache des Tischlers-Geselle Jahann Müller seiner Abwesenheit 1793 J* (SAG, 110, g).

³¹ Ogólne ustawodawstwo szkolne w Prusach przed 1918 r. było słabo rozwinięte. Stąd różnorodność ustrojowa szkolnictwa w poszczególnych regionach, a nawet miejscowościach w ustaleniu świadczeń na rzecz szkolnictwa. (Zob. T. Grygier, *Stan prawno-organizacyjny szkół Mazur i Warmii w latach 1808—1845*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1961, nr 4, s. 562—588). Materiały archiwalne dotyczące tego zagadnienia znajdują się w WAPO (zespoły: rejencja olsztyńska oraz grupa urzędów dominialnych).

³² Zob. hasło *Abschoss*. Chodzi tu o reskrypt z 11 marca 1776 r. w sprawie zniesienia *jus emigrationis, detractus, Abschoss, Abzugs- und Losskauffgeldes* od majątku i spadków przechodzących z jednego kraju Królestwa Pruskiego do drugiego kraju. Królestwo Pruskie traktuje się w prawie emigracyjnym jako federację krajów, zjednoczonych przypadkowo pod berem króla pruskiego (zob. T. Grygier, *Próby utrzymania ustroju stanowego w Prusach Wschodnich na przełomie XVIII i XIX wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1964, nr 1, s. 44).

³³ W prawodawstwie pruskim przypadkowe dochody (tzw. *Accidentia*) są ogólnym pojęciem dla opłat skarbowych (*Sportelangebühren* oraz *Stolgebühren*). Dalej oznacza również w zawodzie drukarskim tzw. przypadkowe drobne roboty (*Accidenzien-Arbeiten, Accidenzien-Drucker, Accidenzien-Setzer*).

³⁴ Dochody pisarzy sądów szlacheckich dzielono na *Tractament* (uposażenie = *Löhnung, Sold*) oraz *Accidentien*. Te ostatnie to przede wszystkim opłaty sądowe (*Sporteln*) uiszczane do jakiegoś urzędu. Wysokości opłat tych

- Dochody uboczne rektora *Academiae Regiomontanae* (109, b) ³⁵.
- Spory między duchownymi w Gąbinie o podział dochodów ubocznych (56, e, 4) ³⁶.
- Zarządzenia, by duchowni Królewca dzielili się według równych części z dochodów ubocznych z diakonami. Reskrypt wydany w Berlinie dnia 11 lutego 1736 r. *Acten wegen des königsbergsschen Pfarrers Cleinau* (77, c).
- Zarządzenie z 1740 r. w sprawie przyznawania uposażenia wdowom i dzieciom po zmarłych duchownych przez następców na stanowiskach. Przyznano wdowom prawo zamieszkiwania w miejscu pracy zmarłego męża oraz korzystania z dochodów ubocznych, ziem, dziesięcin i deputatu drzewnego (39, b).
- Spory o dochody uboczne (*Accidentien und Emolumenta*) wśród nauczycieli w Białej Piskiej (58 e, 2).
- Reskrypt konfirmacyjny z dnia 20 stycznia 1748 r. dotyczy tabel dochodów ubocznych (*Accidentien-Tabellen*) duchownych i nauczycieli (39, b) ³⁷.
- Reskrypt Zalewskiego Kollegium Sądowego (*Saalfeldsche Justitz-Collegium*) z 4 lutego 1782 r. w sprawie wprowadzenia nowo zaangażowanego duchownego w przepisy o stałych i ubocznych jego dochodach. Zob. *die erledigte Pfarrstelle in Liebstadt* (98, e, 3).
- Zarządzenia w sprawie równego podziału dochodów ubocznych między wszystkich duchownych w Allenburgu.
- Zalewskie Kollegium Sądowe (*Kreis-Justitz Commission*) opracowało tabele generalne dochodów ubocznych dla duchownych powiatu zalewskiego.
- Decyzje Sądu Dworskiego w Wystruci w sprawie ważności tabel dochodów ubocznych duchownych, nauczycieli i sędziów z 1742 r. (50, d, 13) ³⁸.

Accise — podatek pośredni ³⁹.

nie ustalano, stąd istniały w tym zakresie wielkie nadużycia. Dopiero pod koniec XVIII wieku ustalono ogólne taksy. Opłaty sądowe (*Sporteln*) określano też jako dodatkowy zarobek.

³⁵ O dochodach rektora i profesorów Uniwersytetu Królewieckiego zob. szczegóły w WAPO II—400 oraz SAG (109, b *Acten in Sache Doctor Wathesin contra Professor George*).

³⁶ *Accidentia* duchownych określano jako *Stolgebühren (jura stolae)*. Były to opłaty za czynności duchownych, czynności wykonywane zwykle przez duchownego posiadającego włożoną stulę (*stola*). Były to opłaty za chrzty, śluby itp.

³⁷ SAG *Acten wegen Gebühren der Prediger für die Aufbietungen, Trauhungen und Taufen* — 39, b.

³⁸ SAG. Szczegóły w aktach 57, d — *wegen der zwischen den Rosinskoschen Kirchen Bedienten ratione ihrer Emolumentem vorgefallene Streitigkeiten*. Dalej 50, d, 13. *Rescript an die Official Fiscii in Insterburg vom 27 Juni 1792*, oraz 40, b. *Acten in Sache Barbara Glenicka aus Barthen wegen ihrer Taufe in Pohlen*.

³⁹ Pod pojęciem akcyza rozumiano podatek państwowy (książęcy) nałożony na produkty żywnościowe oraz na towary będące w obiegu handlowym wewnętrznym. Akcyza ustalana była w przeważającej mierze przez księcia w miastach. W Brandenburgii wprowadzona przez wielkiego elektora Brandenburskiego pod koniec XVII wieku oraz przez Fryderyka II w połowie XVIII wieku. Akcyza stała się jednym z podstawowych elementów zasady rządzenia (*Regie = reżimu*). Dochody z tych podatków służyły przede wszystkim na utrzymanie armii. Fryderyk Wilhelm II złągodził wprawdzie w 1787 r. bezwzględność w ściąganiu tych podatków, niemniej jednak tak miasta jak i wieś traktowała je jako bardzo uciążliwe (zob. H. v. Bequelin, *Historische und Kritische Darstellung der Accize- und Zollverfassung in den preussischen Staaten*, Berlin 1797).

— W sprawie stosowania wyższych stawek akcyzowych jako represje przeciwko pociągnięciom handlowym Polski (111, j) ⁴⁰.

— Ustalenie akcyzy od towarów elbląskich, jak serów, pierników i mięsa. Zob. Akta w sprawie opłat akcyzowych (142, b).

— Opłaty akcyzowe należy ściągać równocześnie z opłatami celnymi. Zarządzenie z dnia 16 sierpnia 1657 roku (23, d).

— Budowa budynku Urzędu Akcyzowego (23, d).

— Żywność importowaną do Księstwa o wadze nie przekraczającej 10 funtów należy opodatkować akcyzą już u bram miejskich ⁴¹. Zob. Relacja z 22 października 1714 r. (23, d).

— Nakazy ściągnięcia akcyzy od obywateli Elbląga, przyjeżdżających na jarmarki w Prusach Książęcych (29, c).

— Sprawy związane z pobieranymi w 1740 r. opłatami akcyzowymi na jarmarku w Mławie (województwo płockie) od sprzedanego bydła (wołów) w wysokości 2 fenigów za sztukę (11 g).

— W sprawie pośrednictwa Urzędu Poczтового w Wystruci w przekazywaniu do Najwyższej Kasy Podatkowej (*Ober-Steuer-Casse*) wpiat akcyzowych i podatkowych. Reskrypt skierowany do generała Fermora z dnia 13 marca 1738 r. (52, k h) ⁴².

— Nowa organizacja akcyzowa i celna w Prusach z 1766 r. (23 d). Królestwo Polskie postanowiło przeto ustanowić konsulów polskich w Królewcu. W związku z tym przedstawiono Deputacji Interesów Zagranicznych w Warszawie:

Refleksje względem konsulów polskich w Prusach z projektem instrukcji.

⁴⁰ Sprawy handlowe i akcyzowe Prus wywoływały szczególne zainteresowanie Polski do ostatnich dni jej istnienia z uwagi na prowadzony handel. Najlepszą ilustracją niech będzie pismo Jerzego Woyny-Okołowa z dnia 3 maja 1791 r. do:

Prześwietnej Deputacji Interesów Zagranicznych w Warszawie. Bawiąc się od lat dziesięciu w krajach pruskich szczególnie celem poznania rządu i systemu handlowego tego Narodu i dowiedziawszy się, iż jest życzeniem Prowincji Litewskiej ażeby konsul w Królewcu dla ułatwienia interesów obywatelskich handlowych i dopilnowania prawdziwego ich w tym awantażu, osądzony być mógł, przybyłem tu umyślnie z Berlina, gdzie z woli Najjaśniejszego Pana przez lat pięć Wielmożnemu Zabłockiemu do pomocy przydany byłem. W intencji starania się o te miejsce, łaskawą Najjaśniejszego Pana aprobatą tym bardziej zachęcony, im więcej podchlebiam sobie, że takowe życzenie moje od Prześwietnej Deputacji pożądanym odbierze skutek, która przez wzgląd i na tę trochę przez tak niematy czas zebranych wiadomości i doświadczenia, niemniej też związków w tym gatunku interesów potrzebnych i na pięcioletnie bezpłatnie przy Legacji Berlińskiej wystugiwanie się, którego użyteczność szczególnie w interesach partykularnych Jegomości księżęta JMOść Stolnik Czartoryski bywaszy i terazniejszy Jabłonowski posłowie, niemniej Wielmożny Rezydent zapewne zaświadczą, z powodu że jako obywatel litewski bardziej w Prowincji swojej znany, łatwiej interesom poszczególnych osób z większej części mnie znajomym, dogodzić potrafię. Urząd ten łaskawie zapewnić mi raczy. O co pokornie dopraszając się jestem z powinnymszanowaniem

*Jerzy Woyna-Okołow
Obywatel Województwa Nowogrodzkiego*

(Zob. Archiwum Główne Akt Dawnych — dalej AGAD — Archiwum Koronne Warszawskie, Dział Prussiae — karton 50).

⁴¹ Akcyza pobierana była w zasadzie w miastach przez państwowe urzędy akcyzowe. Tylko w wyjątkowych wypadkach poszczególne opłaty ściągano już w bramach (czy na rogatkach) miasta. W mieście tym jednakże musiał istnieć państwowy urząd akcyzowy. Zdarzało się jednak i to, że miasta wykupywały od państwa opłaty akcyzowe z góry za określoną cenę. Wówczas albo miasto nosiło akcyzę, albo znacznie obniżało opłaty (zob. K. Appelius, *Handbuch zur praktischen Kenntniss des Accisewesens*, Berlin 1800, ss. 12—21).

⁴² Szczegóły zobacz SAG, E. M. *Akten wegen des jetzigen Krieges*, 52, k k.

Zamiarem trzymania konsula w cudzym Państwie jest polepszenie handlu i dopilnowania interesu osób handlem zajmujących się. Dla dopięcia tego celu wiedzieć wpierrw koniecznie należy, czy rząd kraju i miejsca tego, gdzie konsul ma być osadzony, przyjąć zechce lub nie?

Względem osadzenia polskich konsulów w miastach portowych Króla Jegomości Pruskiego, zaszo już poprzednio zapytanie w auguście 1700 roku do Ministerium Gabinetowego, które na to odpowiedziało, że się temu bynajmniej sprzeciwiłoby nie będzie, jeśli tylko te osoby przepisanych sobie granic w egzekucji powierzonych im urzędów nie przestąpią. Wypada więc stąd naturalnie oznaczenie tych granic egzekucji władzy i urzędu konsula, opisanie dokładne powinności i obowiązków jego, tak względem polepszenia i ułatwienia handlu krajowego w ogólności, także też w szczególności względem pojedynczych osób handlem się zajmujących, z wyrażeniem i tych obowiązków, które też osoby konsulowi czasu bytności swojej w miejscu rezydencji jego winne być mają.

Władza i przywileje konsulów są dwojakie. Jedne z prawa narodów, lub zwyczajnie powszechnie przyjętego, które dość są mierne i ograniczone. Drugie „in quantum”, że naród wysylający go jako słuźce suojemu powierzyć, a przyjmujący go jako pan terytorium swojego egzekucji ich mu na nim dozwolić zechce, a za tym z obustronnej konwencji handlujących narodów pochodzące i do tego dąży odpowiedź Ministerium Pruskiego („Etats-Ministerium” — T. G.), kiedy „conditionaliter” tylko, jeśli granic egzekucji urzędu swojego pilnować będzie, na osadzenie konsula pozwala.

Co się tyczy przywilejów i prerogatywy pierwszego gatunku te są, że konsul jest osobą publiczną i tego mu nikt zaprzeczyć nie może, gdyż jest od narodu lub monarchy swojego akredytowanym i interesów jego handlowych pilnuje w myśl traktatów. W miejscu rezydencji swojej pilnie i z tej przyczyny pod zasłoną prawa narodów zawsze zostaje i do czego należy „sanctitas inviolabilitas” osoby jego i ludzi przy nim będących. „Ekstrateritorialitas” domu i sprzętów, a zatym i wolność wywieszenia herbu narodowego nad domem swoim dla znaku i przewodnictwa przybywających kupców. A że podług definicji tego „susgeritium” od jurystów pruskich nawet i wszędzie przyjętem „consules sunt” nie tylko, „quibus in emporiis maritimis seu portabus demandatum est, ut jura gentis suae custodiant”, ale też, „ut et lites mercatorum definiant”, idzie zatym jurisdycja najprzód powszechnie przyjęta i egzekwowana porządkowa, czyli policyjna czasu pobytu kupców na tym miejscu, dalej cywilna w sprawach obligacyjnych i wekslowych, które najczęściej w terminie takowym zgromadzenie się handlujących na jedno miejsce przypadają. I to tylko między kupcami i obywatelami swoimi, inaczej podobne sprawy z cudzoziemcami do „forum competens” miejscowego lubo przy asystencji konsula odsyłają się. Ten drugi gatunek jurysdykcji — u niektórych narodów do tego stopnia posunięty, że krajowi nawet mieszkańcy na cudzoziemskich kupców zażalenie mający ze skargami swoimi do forum konsulów ich udawać się powinni i często tam „in ultima instantia” albo przynajmniej „praeclusa appellatione” sądzeni bywają. Ponieważ jest znaczną częścią potestatis civilis i na wszystkich w terytorium ich będących, chociażby tylko „subditos temporarios” rozciąga się powszechnie nieomal za poprzedzającą ugodą i pozwoleniem zwierzchności krajowej konsulom nadawania i jako własność dobrowolnie ustępowana bywa, a za tym jest prerogatywą drugiego gatunku i musi być dla uniknienia kłótni dokładnie i jasno opisana. Jurysdykcją zaś kryminalną, jako największy znak zwierzchności najwyższej „in genere”, nigdy się konsulom nie nadaje, wyjąwszy kraje barbarzyńskie, gdzie sprawiedliwość arbitralna i floty wojenne, gdzie „exercitium” jej i to na okrętach, nigdy zaś na lądzie się nie dozwala.

Co się tyczy władzy, ta jako się już wyżej nadmienilo, do woli posylającego narodu należy, jak wiele jej konsulowi udzielić i powierzyć zechce, co się osobliwym dział zwykła opisem.

Instrukcje konsulom się dające są dwojakie, gdyż dwojaką mają zasadę. Pierwsza mającą za fundament systema handlu nieodmienne przez rząd krajowy oraz na zawsze przyjęte osiągnięcie pożytków jakich „in toto”, lub uniknięcia straty w masie całej handlu krajowego za cel mające i do pozycji fizycznej kraju i jego potrzeb lub dostawców przystosowane. Takowa instrukcja z ogólnych i pierwszych pryncypjów tego systema dedukowana jest generalną i zawsze służącą. Drugiej zamiarem są widoki czasowe pomijające pożytku lub szkody przypadkowej z kombinacji związków narodów handlujących wypadające, a ta jest specjalną i odmienną. Co do pierwszej, ta „projective” biorąc, dla Konsula Generalnego Polskiego w Królewcu Pruskim w następujących zawarta być może punktach:

1^{mo}. Korespondencją ciągłą i regularną z Prześwietną Deputacją Interesów Zagranicznych w materiach handlowych, na co mu się cyfry osobne dadzą — prowadzić. Kopie onej w archiwum swoim porządnie utrzymywać i następcy swojemu dla zupełniejszej informacji zostawić powinien będzie. Do takowej korespondencji należyć mają nie tylko wiadomości powszechne i ogólne urzędzeń Collegium Handlowego Królewskiego, kursu i waloru pieniędzy, ceny towarów, dobroci ich etc., żeby stosownie do tych doniesień obywatele handlujący wcześniej przez gazety lub inne publiczne obwieszczenia uświadomiani byli. Lecz także (mają być — uwaga T. G.) najprzedniej tajemnice, plany, widoki i zamiary tegoż Collegium Handlowego, Kompanii Morskiej, administracji rządowej w rzeczach handlu się tyjących. Dalej spekulacje Banku Krajowego, w pieniądzech Kompanji Assekuracyjnej, Kasy Kredytowej Szackiej (Schacken — uwaga T. G.), fabryk główniejszych i manufaktur i przedniejszych domów kupieckich, jako które objekta najprzedniej rząd interesujące zgłębić, wyrozumieć i donieść bez zwłoki jak najusilniejszej doloży staranności.

2^{do}. Korespondencje i doniesienia polityczne jakiegokolwiek gatunku zupełnie się zakazują, wyjąwszy przypadki i zdarzeń osobliwych i ważnych, któreby się w miejscu rezydencji konsula lub z bliskości jej przytrafiły. Na wówczas je ministrowi swojemu w Berlinie (rezydentowi polskiemu w Berlinie — uwaga T. G.), a nie Deputacji donieść ma. Główny tego wniosek (minister polski w Berlinie) z kombinacji rzeczy i pozycji ich, jemu lepiej wiadomej według potrzeby użyć potrafi.

3^{to}. Na wszelkie zgłoszenia się listowne obywatelów i kupców jakiegokolwiek stanu i kondycji w żądaniach ich natychmiast szczyrze i bezstronnie odpowiedzieć „ex officio” — obowiązany będzie. Wyjąwszy jednak korespondencję ciągłą do której, chyba z własnej ohoty, przymuszonym być nie może, co jednak jeśliby dobrowolnie na się przyjmował, niewolno mu będzie żadnych sub Nⁿ 1^{mo} poniżej wymienionych tajemnych i samej tylko Deputacji służących prywatnym osobom udzielić wiadomości, któreby od nich na własny tylko pożytek, albo może i szkodę cudzą, lub broń Bożą krajową użyte być mogły i których użyzyć samemu tylko rządowi zostawione być, a tym samym dobru publicznemu służyć powinno.

4^{to}. W sprawach obywatelów i kupców z handlu pochodzących z Prusakami, w ich zażaleniach na krzywdy i ciemnienia, „ex officio” ze sądów wszelkich asystować i szczyrze dopomagać, a jeśliby tego potrzeba było i wyżej u Regencji (Sądu Najwyższego — „Ostpreussische Regierung” — uwaga T. G.) samej i Ministerium („Etats-Ministerium” — uwaga T. G.) tamecznego na mocy akcedytywu swojego zastawiać się i o przywrócenie sprawiedliwości dopominać się będzie. Co jeśliby bezskutecznym być miało, na wówczas

„directe” do ministra swojego w Berlinie o solicytację i popieranie u Dworu uda się. Z którym w takowych rzeczach znosić się i do niego referować się powinien będzie i któremu raz na zawsze popieranie takowych konsula zażaleń zalecone być musi.

5^{to}. Porozumienie się jak najlepsze i bezstronne z konsulami innych potencji utrzymywać będzie, a to końcem wyczerpienia ich widoków handlowych, za informowania się i profitowania z ich urzędzeń i układów domowych i doniesienia o tym Prześwietnej Deputacji.

6^{to}. Tu należą rozmaite i wszędzie zwyczajne konsula osobliwe generalnego z komorami i clami krajowymi na pograniczu relacje. Zwłaszcza co się tyczy kupców wozami jeżdżących, którzy często i przez niedozór i przez niepodobność zupełnego ich dopilnowania, ile przy rozległości komór i mnogości przemyków, towary tam i nazad bez opłacenia, z uszczerbkiem skarbu przemycają. Dalej raporty kwartalowe i ogólne roczne eksportacji i importacji dla skonfrontowania ich z raportami celnymi i tym ściślejszego wyexminowania czułości komór, przychodu z nich skarbowego, a najprzedniej wyciągnięcia z nich prawdziwego balansu handlu, a to „per specificum” w każdych jego częściach, dla okazania „activitatem” lub „passivitatem” onegoż, bez której dokładnej wiadomości administracja rządu krajowego żadnym sposobem systema handlowego uformować i żadnych pożytecznych układów, tak wewnętrznych, jako też i zewnętrznych z sąsiadami robić nie może. Te i tym podobne obowiązki, jak i w jakim sposobie dopełniane być mają, najlepiej Prześwietna Komisja Skarbowa obojga Narodów zainformować potrafi. Która w tym „desideria” swoje, jeśliby jakie miała, Prześwietnej Deputacji przeloży, która je konsulowi w instrukcji generalnej lub też „specialiter” podług okoliczności do „execucji” zaleci.

7^{mo}. W wypadających okolicznościach, rekwizycje do komór celnych komisji cywilno-wojskowych („Kriegs- und Domänen Kammer” — uwaga T. G.), tudzież wszelkich magistratów krajowych i zagranicznych czynić. Paszporta i attestaty potrzebującym wydawać, a to urzędowanie „authoritate publicum” mocen i powinien będzie.

Praw i prerogatyw sobie w tym charakterze służących ściśle przestrzegać i żadnego w tym na uszczerbek honoru narodowego „praeiudicatum” dozwalać nie będzie.⁴³

— W kwestii polepszenia opieki sądowej w sprawach akcyzowych i celnych (59, a, gen). Skargi duchownych i administracji kościelnej z Kreutzburg, Ełku i Pizsa na niesłuszne ściąganie opłat akcyzowych od świadców deputatowych. Relacja skierowana do Sądu dnia 21 marca 1785 r.⁴⁴

— W sprawie ściąganych opłat akcyzowych od drewna deputatowego dla szpitala (Hospital) w Węgorzewie (8, e).

— W sprawie zwolnienia administracji kościelnej od opłat akcyzy konsumpcyjnej (98, d, w.), akcyzy od wina mszalnego (23, d), członków rodziny zmarłych duchownych (18, e).

— W sprawie polskiego urzędu akcyzowego w księstwie Serrey oraz ingerencji polskich urzędników akcyzowych w pruską jurysdykcję patrymonialną⁴⁵.

⁴³ AGAD — Metryka Koronna Warszawska, Dział Prussiae, karton 50. Korespondencja z Królewca J. Okołowa.

⁴⁴ SAG — 23, d — *Accisefreiheit der Privilegirten auf der Geistlichen und Schulbedientem.*

⁴⁵ SAG — 131, g — *Die Administration der Justitz in den Herrschaften Serrey und Taurrogen.*

— W sprawie zwolnienia organistów, precentorów oraz nauczycieli od podatku przekupnictwa (*Hökereifreiheit*) oraz propinacji (*Brandtwein-Schanks*)⁴⁶.

— Skargi nauczycieli powiatu mragowskiego na nieprawne pobieranie akcyzy od deputatowego drewna (130, e 2 oraz 39, b, gen).

Accise Bediente — urzędnicy akcyzowi

— Poborczy akcyzowi (23, d).

— Zakaz uprawiania handlu poborców akcyzowych (89, b, gen. oraz 142, a)⁴⁷.

— Sprawy przekroczeń urzędników akcyzowych podlegają pod kompetencje Komisariatu⁴⁸.

— Nakaz z 28 października 1717 r. w sprawie uprzejmego traktowania obcokrajowców przez urzędników akcyzowych. Chodzi przede wszystkim o dobre zsypywanie soli (20, a).

— Stanowiska służbowe urzędników akcyzowych (15, a).

— W sprawie uiszczania przez akcyzników dziesięciny kościelnej (41, a).

— Zwolnienie urzędników akcyzowych od obowiązku kwaterowania wojsk wraz z ich wyżywieniem (23, d)⁴⁹.

— Skargi przeciwko urzędnikom akcyzowym obkładającym aresztem owies (23, d).

— Na targu zwierzęcym w Działdowie w 1712 r. nakładano na rzeźników gdańskich wysokie opłaty akcyzowe (25, c).

— Mieszczanie elbląscy stale skarżą się na urzędników polskich nie dopuszczających tranzytu tytoniu i innych towarów przez tereny państwa polskiego (29, c).

— W sprawie zwolnienia przybyłych do Prus urzędników akcyzowych od podatków i kontrybucji wojennych z ostatniej wojny rosyjskiej, nałożonych na miasta. Reskrypt z 8 sierpnia 1771 r.⁵⁰.

— W sprawie zwolnienia urzędników akcyzowych od opłat za przeniesienie (*Abschoss*) w myśl § 7 konwencji z Francją z 14 lipca 1766 r.⁵¹.

— W sprawie dziesięciny personalnej (*Personal-Decems*) urzędników akcyzowych w Działdowie (101, e, k).

⁴⁶ SAG — 137, d — *Acta in Sache Wagner ca die Provinzial-Accise wegen der ihm strittig gemachten Hökerei auf dem Kirchen Grunde in Plebischken*. Pod pojęciem *Höker* rozumiano drobnego kramarza, (albo straganiarza), handlującego różnymi towarami spożywczymi, owocami i warzywem, nabiałem, śledziami, siarką, niemi itp. W niektórych miastach kramarze nie mogli zakupywać towarów w dniach targowych od chłopów do momentu zakończenia zakupów przez obywateli (*Bürger*) miasta. Pod pojęciem propinacji (*Schank*) rozumiano po pierwsze sprzedaż detaliczną, przede wszystkim napojów i soli. Po drugie prawo osobiste lub związane z jakimś domem (pomieszczeniem), upoważniające do sprzedaży detalicznej.

⁴⁷ Ustalono specjalną przysięgę dla poborców akcyzowych według ordynacji akcyzowej z 1660 r. (SAG — 20, d).

⁴⁸ SAG — 121, g *Acta wegen verweigerter Autorisierung*. Komisariat został zniesiony jako władza nadrzędna w sprawach akcyzowych w 1723 r., gdy z połączenia Komisariatu i Administracji Kameralnej (*Amtskammer*) powstały tzw. Kamery Wojenno-Skarbowe (*Kriegs- und Domänen Kammer*). W byłym Archiwum Państwowym w Królewcu istniały zespoły akt *Kriegs-Kommissariat* (Rep. 4), *Amtskammer* w Królewcu i Tylży (Rep. 3 i 7).

⁴⁹ W Prusach wojsko miało prawo kwaterowania, tzn. przenocowania oraz podania śniadania.

⁵⁰ SAG — 83, e vol. 11 *Acta wegen der Ablegung der Rechnungen von den eingehobenen Russische Kriegs-Contributions Geldern*.

⁵¹ SAG — 32, d, 3 *Acta in Sache Geheimen Raths auch gewesenen Accise- und Zoll Directoris du Bosque, wegen Exportation seines Vermögens in punkto Detractus*.

Accise Direktion — dyrekcja akcyzowa

- *Gravamina* kupców królewieckich w sprawie zarządu akcyzami (74, a)⁵².
- Protesty mieszkańców Prus przeciwko bezprawnemu oraz brutalnemu postępowaniu nowo zorganizowanej Dyrekcji Akcyz i Cel (20 f, T. Generalia).
- Protesty miasta Elbląga skierowane przeciwko Dyrekcji Akcyz z powodu nieprawnych egzekucji oraz pomiarów nakładanych na obywateli elbląskich podczas ich podróży po pruskich jarmarkach (29, c).

Importacja	Pro Anno 1791		Pro Anno 17' 2		1792			
					Plus		Minus	
Pszeniczy	Łasztów 655	Korcy 25	Łasztów 512	Korcy 24 ¹ / ₂	Łasztów 4092	Korcy 20 ¹ / ₄	Łasztów 143	Korcy 3 ³ / ₄
Żyta	9381	4 ³ / ₄	13473	25	4092	20 ¹ / ₄		
Jęczmienia	9	50	470	3 ¹ / ₄	460	10 ³ / ₄		
Owsa	81	40 ¹ / ₂	721	35 ¹ / ₂	639	55		
Grochu	16	47 ¹ / ₄	62	9	45	21 ³ / ₄		
Pienki	2612	17 ¹ / ₂	2623	29 ³ / ₄	11	12 ¹ / ₂		
Pakuły	443	1 ¹ / ₂	427	6			15	55 ¹ / ₂
Lnu	1339	7 ¹ / ₂	1071	18 ¹ / ₄			267	49 ¹ / ₄
Pakuł lnianych	30	44 ³ / ₄	27	25 ³ / ₄			3	19
Siemienia lnianego	62654 ¹ / ₁₀ beczek		64940 ¹ / ₁₀ beczek		2286 beczek			
Siemienia konopnego	11440 ² / ₁₀ beczek		8668 ² / ₁₀ beczek		2772 beczki			
Wosku	400 kamieni		154 ³ / ₄ kamieni		245 ¹ / ₄ kamienie			
Szczeciny	931 ³ / ₄ „		799 „		132 ³ / ₄ „			
Łoju	707 ³ / ₄ „		1676 ¹ / ₂ „		968 ³ / ₄ kam.			
Rohozy	16168 dziesiąt.		13439 dziesiąt.		2729 dziesiąt			
Wełny	142 kamieni		40 kamieni		102 kamienie			
Przędziwa	925 kop. 5 sztuk		541 kop. 30 szt.		383 kop 35 szt.			
Skór wołowych	139 kop				139 kop			
Skór wołowych i cielęcych	438 kop		968 k. p.		530 kop			
Potażu	1534 łaszt		1547 łaszt.		13 łaszt			
Szmelengi	348 „		971 „		623 „			
Oleju	696 beczek		1051 beczek		355			
Drzewa płytowego	624 kop		584 kop.		40 kop			
Klepki	1013 „		852 „		161 „			
Tarcic	363 „		740 „		377 kop.			

— Protesty obywateli i kupców warmińskich przeciwko nowej administracji akcyzowej, nakładającej nowe opłaty w czasie podróży handlowych po jarmarkach pruskich (31, c).

⁵² Administracja podatków akcyzowych, celnych oraz podatku od soli zarządzana była częściowo w Prusach przez własne kolegia, nazywane również *Akcise und Zolldirektionen* oraz częściowo przez inspektorów solnych (*Salz-*

— Zestawienie tabelaryczne „towarów pryncypalniejszych z Polski do Królewca i z Królewca do Polski na wicinach, strugach i wodą spławionych od 1 Januarii 1791 do 1 Januarii 1793 z balansem na rok zeszyły 1792”⁵³.

Eksportacja do Polski	Pro Anno 1791	Pro Anno 1792	1792	
			Plus	Minus
Soli francuskiej i hiszpańskiej	4993 łaszt	2810 łaszt		2133 łaszt
Śledzi	12808 beczek	13867 beczek	1059 beczek	
Żelaza	21798 kam.	23313 kam.	1515 kam.	
Wina ryńskiego	71 omo 12 firtel	35 omo 13 firtel		35 omo 19 firt.
Malagi, Muskatelii	83 „ 18 „	85 „ 15 ¹ / ₂ „	2 omo 7 ¹ / ₂ firt	
Wina francuskiego	4174 „ 27 „	3846 „ 1 ¹ / ₂ „		328 omo 26 ¹ / ₂ firtel
Wina szampańskiego	3985 butelek	9895 butelek	5910 butelek	
Wina burgundzkiego	2069 „	1229 „		840 butelek
Ołowiu	1050 ¹ / ₄ kam.	428 ¹ / ₂ kam.		621 ³ / ₄ kam.
Szklia	419 ¹ / ₂ skrzyń	395 skrzyń		24 ¹ / ₂ skrzyń
Wódki francuskiej	152 Oxhost 76 firt	204 Oxhost 25 1 ¹ / ₂ firt	52 Oxhost 9 ¹ / ₂ firt.	
Korzeni	6023 kam.	4657 kollis		1366 kollis
Towarów sklepowych	263 „	184 „		79 „
Stali, Szrotu	1631 „	1441 „		190 „

— Protest hrabiny v. Finckenstein z Dąbrówna skierowany przeciwko Dyrekcji Akcyzowej w sprawie bezprawnej ingerencji w jurysdykcję kapitanatu w Dąbrównie (47, j, gen).

— W sprawie cechu kuśnierskiego z Gdańska, który protestował przeciwko stosowanym przez Dyrekcję Akcyzową i Celną trudnościom oraz nadmiernym cłom nakładanym na jego towary, wystawiane na targach Królewca w 1768 r.

inspektionen) czy faktorie solne (*Salzfactoreien*). Taka faktoria solna była również w Olsztynie (przy obecnej ulicy Zamkowej 2). Największe zmiany w administracji akcyzowej i celnej nastąpiły w 1766 r. Administrację tę podporządkowano kamerom wojenno-skarbowym.

⁵³ Zob. szczegóły AGAD — Metryka Koronna Warszawska, Dział Prussiae, karton 54 pismo J. Woyny-Okołowa z dnia 1 VIII 1792 r. do Chreptowicza, podkanclerza W. Ks. Litewskiego, ministra spraw zagranicznych. Donosił on o trudnościach w transporcie prochu do Polski:

W przeszłym raporcie miałem honor donieść J. W-u Jegomości Panu Dobrodziejowi o wydanym tu (w Królewcu — uwaga T. G.) zakazie wywożenia prochu. Ten zakaz mimo zwykłych drukowania i przybijania na giełdzie formalności, samym tylko starszym kupieckim przeczytany, a przez nich innym ustnie tylko był komunikowany. I tak nie wiadomo dla jakiej przyczyny dotąd zostanie sekretem, kiedy tymczasem rzecz w nim wyrażona koniecznie głośną być musi. Byłem tak szczęśliwy dopaść kopii tego zakazu, którą przylącam, gdzie znajduję wyraźnie dołożono do Polskiej i to może było przyczyną, że się z tym tajono. Inni konsulowie popodawali oficjalne o komunikacie noty i jeszcze na odpowiedź czekają. Mimo tego uszyskiego uczynioną sobie propozycją od kupców tutejszych Houssele i Jousseint przystawienia broni aż na granicę

(23, d). Sprawy handlowe z Polską wymagały w późniejszych latach nowych układów⁵⁵. Konsul polski w Królewcu Jerzy Woyna-Okołow 26 października 1792 r. informował podkanclerzego Chreptowicza:

Miałem honor odebrać rozkazy JW Pana Dobrodzieja pod dniem 18 października, których dopełnienie, pierwszym moim znac być obowiązkiem. I dlatego będę czekał cierpliwie skutku tej zająć mającej insynuacji J. Pana Posła Pruskiego i o nim czasu swojego donieść nie zapomnę. W raporcie moim nr 2 nadmienilem już był o robiących się tu „projective” nowych handlu, rozszerzającej polskiego, układach⁵⁶. Dzieło to już skończone poszło pod nowe roztrząsanie i ostatni wyrok do Berlina. A że niektóre onego szczegóły zawierające osobliwsze przy rewizji formalności i dotąd nie praktykowane w opłacaniu cła

Polską swoim kosztem i staraniem, czego oni dokazać spodziewają się. Nie dałem im żadnej rezolucji biorąc to niby ad deliberandum, żebym miał czas donieść o tym J.W-u Panu dla zainteresowania się czy Kommissariat nasz broni i jakiej potrzebuje. A zątem w tę entrepryżę wejść zechce lub nie, w czym jak najprędzej dopraszano się rezolucji.

Przed 3-ma dniami wyszły tu w nocy sekretne transporta ostrych ładunków dla Bośniaków na pograniczu Polskim stojących. Musieli tedy i ci, podobnie jak tutejsze bataliony do gotowości odebrać ordymanse. Są tu pewne wiadomości, że wojsko pruskie nad Renem bardzo z chorób wymiera, a jeszcze gorzej — do Francuzów ucieka. Expedycja zaś ta w dwójnasób skarbowi więcej niż każda inna kosztuje. Jedna racja oficerska czyni 50 talarów na miesiąc.

Zboże w tej samej cenie. Żyto po 180 — a owies po 200, Pienkã spadła do 4 guldenów i handlujący nią bardzo szkodowali. O potasz i szmeleng ledwo się pytają. Układają tu znouwu nowy porządek rzeczy względem cła i akcyzy. Przyniesiano tu od ministra Struensse J.W. Blanchard wszystko z gruntu wyrwano, a publicum handlujące głośno na to szemrze, rokując sobie pewną z tak czestych i prawie co półrocznych odmian zgube. Wszystko się jednak dzieje sekretnie... Największy cios odebrało Commercium tutejsze przez wydany zakaz Imperatorowej handlu lądowego, co już niepowetowaną dla fabryk tutejszych przyniosło szkodę. Do tego przydać należy obawę na doświadczeniu fundującej się rywalizacji Rygi i Labiawy w handlu z Polską w czym Prusacy dla wysokości cel żadnym sposobem konkurencji utrzymać nie potrafią. Stąd kiedyż dla Królewca i innych miast Pruskich, skoro tylko Moskwa się uspokoi i rząd tameczny cokolwiek się tym objektem zatrudnić zechce, ruina pewna, nie omylna gorzej jak dla Gdańska przez gwałtowne operacje uyniknie.

Przyłączam też kopię memoriału Polaków w tej bawiacuch do J.M. Jabłonowskiego do Berlina pisanego, z którego wyczytasz J.W. Pan Dobrodziej przykład okropny pruskiej na obywatelu zaprzęciem i spokojnym arbitralności gwałtu. Na co codziennie jak spektator zapatruję się nie mogąc bez „creditorium” żadnej temu dać rady...

⁵⁴ Oxhst (Orhoff) to jednostka miary wina, obejmująca 1½ ohmo (Ohm, Ohme), albo 6 ankrów (Anker = 1/2 wiadra albo 1/4 ohmo), względnie 30 firtelów (Quart). Ohme (Ahm) jako miara dla płynów używana była w Niemczech, Danii, Szwajcarii. Przy winie oznaczała zwykle 6 ohmo na 1 fure (Fuder). Anker używany był w północnych Niemczech, Holandii, Szwecji, Rydze, Danii. Pojęcie furv (Fuder) obejmuje wóz parokonnny. W stosunku do miary wina zwykle 6 ohmo (wzgl. 12 wiader) stanowiło jedna fure. W Królewcu firtel (Quart) stanowił 58 cali objętości. Jedna skrzynia obejmuje 120 arkuszy szkła. Przez towary sklepowe w Królewcu rozumiano wszystkie towary, które można sprzedawać na lokcie (na sikra). Jeszcze jedna uwaga: burmistrzowie Królewca (Hibbel, Wierherdt i Hoffmann) 17 VII 1792 r. powiadomili przewodniczących cechów miasta, że wyszedł zakaz wstawiania prochu do Polski (zob. AGAD — Metryka Koronna Warszawska, Dział Prussiae, karton 54).

⁵⁵ SAG — 29, c Protést cechu tkaczy przedzy lnianej z Elbląga przeciwko królewieckiej Dyrekcji Akcyzowej, ściągającej nadmierne opłaty od towarów idących tranzytem przez Prusv Książęce z Elbląga i do Elbląga. Szczegóły nowej organizacji przemysłu lnianego, stworzenia z Królewca centralnego i włączanego ośrodka dyspozycyjnego dla przemysłu lnianego (zob. WAPO XIV/2—4).

przepisy, zdaniem moim dla obywatelów naszych uciążliwymi być mogą, wystawiając ich na tysiączne arbitralności i zdzierstwa officjalistów celnych. Mniemam, że ta okoliczność uwagę rządu naszegościągnąć i w Berlinie należycie popilnowaną być powinna i dla tegoż mam honor donieść o tym J.W. Panu i mając wyszczególniane pojedynczych w tej reformie punktów, jako jeszcze raz w Berlinie roztrząsać się i oficjalnie decydować mających. Przy tej okazji zdawałoby się najzręczniejsz przylączyć „desideria” i „petita” obywatelów naszych handlujących względem poprawy dawniejszych arbitralnie wprowadzonych i bardzo przykrych (zarządzeń). Tu najprzedszej zechcą przywrócenia Sądów Kupieckich pod tytułem „Wettgericht”, które skasowane do sądów miejskich przeniesione zostały. Dalej zniesienie opłaty od wicin i strugów, jako też akcyzy konsumpcyjnej, arbitralnie wprowadzony przeciwko wyrazom traktatu 1775 roku „in articulo separato” zawartego. I praktyce krajowej, podług której po wsiach akcyzy nie masz a Polacy jadą przez kraj cały do Królewca, akcyzę za leguminę (towary mączne — uwaga T. G.) swoją opłacać muszą, która często ze struga do 200 i 300 guldenów wynosi.

Być może, że rząd nasz teraz układami wewnętrznymi zaprzątniony nie będzie mógł, lub nie zechce podobnymi zatrudnić się szczegółami. Ale też być może, że po upłynieniu tego momentu, w którym rząd tutejszy tak serio około reformy handlu swojego chodzić zaczął i po ukończeniu onej zupełnym, kiedy nowa systema ministra Struensee wprowadzone będzie, negacje „in favorem” handlu polskiego nie tak łatwe, bo może i zupełnie bezskuteczne zostaną.

Interesa obywatelów tu (w Królewcu — uwaga T. G.) i do Gdańska handlujących prowadzą za sobą konieczność korelacji i znoszenia się mojego z panem Hennigiem, konsulem Rzeczplitej w Gdańsku. A stąd wynikająca potrzeba widzenia się osobistego i ułożenia się zobopólnego, jako mi to już przez pana Henniga zaproponowanym było. Dalej powierzony mi w instrukcji tymczasowy dozór handlu kłajpedzkiego i zleczone wyexminowanie stanu jego, wymagające częstego siedzenia, bez wyznaczenia najmniejszego za takowe „expensa” i przejazdki funduszu, ośmielają mnie do zapytania J.W. Pana, czy rezygnacja moja dalej i na jakim fundamencie przedłużoną zostanie. A zatym, czy mogę czas ten zimowy wolny od handlu i interesów poświęcić takowej podróży do miast tutejszych portowych na zainformowanie się własne o stanie handlu powszechnego, tak Prus Wschodnich jako też i Zachodnich i widzenia się z panem Hennigiem. Czy mi koszt na to ze skarbu pozwolonym będzie lub nie? Przy tej okazji będąc w Gdańsku, mógłbym zbiec i do Berlina, jeśliby się J. W. Panu zdało zalecić pod tę porę Wielmożnemu Panu Rezydentowi Zabłockiemu solicytowanie nastąpić mają dla mnie confirmacji od dworu tamecznego, z którym powróciwszy mógłbym już na przyszły rok spławu funkcją moją rozpocząć i być czynnym zupełnie. Razem też ułożyć się z Wielmożnym Rezydentem względem reformowania się do niego w przypadku potrzeby usparcia urzędowego w interesach partykularnych jakim były detencja J. P. Bulharowskiego i inne⁵⁷ i powziąć bliższą informację o składzie rzeczy w Dyrektorium General-

⁵⁶ Pismo J. Woyny-Okołowa z dnia 1 sierpnia 1792 r. zob. przypis 53.

⁵⁷ Sprawa Bulharowskiego spowodowała zainteresowanie najwyższych władz politycznych Polski. Co więcej jak w liście z dnia 15 października 1792 r. kanclerz Małachowski informował Okołowa, iż sprawa ta może wywołać dość znaczne powikłania międzynarodowe.

Powróciwszy do Warszawy zastałem list W.Pana pod d. 25 września pisany z doniesieniem o przykrym dla niego zdarzeniu z okazji ucieczki z Królewca p. Bulharowskiego. Gdy zażalenia W.Pana ściągają się do osoby J. P. Bucholtza, kuzyna posła pruskiego tu rezydującego, przez wzgląd dla niego sądziłem za najprzystoitszy środek załatwić tę okoliczność sposobem przyjacielskim, unikając urzędowych kroków, które w dalszym czasie W. M. Panu samemu przez

nym, pod którego dozorem handel zostanie⁵⁸. W czym łaskawej oczekując

niechęć ku niemu pp. Bucholtzów stąd wynikną mogącą mogły mu być w urzędowaniu jego przyszlým w Królewcu szkodliwe. W tym celu mówionym tu już było z JP. postem pruskim, który oświadczył pisać do kuzyna swego z insynuacją załatwienia w sposób dogodny zaszłego z WPanem zdarzenia. Zinfornowany jest już o tym JP. Zablocki, rezydent Rzeczplitej w Berlinie, o czym i W Pana uwiadamiam, spodziewając się, iż do takowego zmiesienia się, gdy od JP. Bucholtza uczyniony krok będzie z strony swojej okazał wszelką łatwość.

Wyjaśnienie sprawy Bułharowskiego podaje Okołów w liście z dnia 10 sierpnia 1792 r. — „Obejście się jakie przed trzema tygodniami z JP. Bułharowskim dyspozytorem JWP Jelskich podkomorzych starodubowskich gdyby one były pierwszą królewieckich mieszkańców officjantów i żołnierzy praktyką byłoby dla nas handlujących Polaków sprawiedliwym do zastanowienia się powodem...”. Bułharowski przez trzy tygodnie przebywał w areszcie. By przestrzec polskie władze przed jednostronnym naświetleniem władz pruskich. Okołów podał swą wersję przypadku Bułharowskiego. „JP. Bułharowski naładawawszy wiciny towarami królewieckimi gdy się na powrót za mosty posunął i stanął w miejscu zręcznym dla odebrania jeszcze niektórych towarów pod ówczas Kumowniczy wpadwszy na wicinę czteka na pracy pobił, zniewalając aby wicina — acz do przechodu innym nieprzeszkadzająca — odpędzona była”. Bułharowski czynnie przeciwstawił się temu, za co został osadzony w więzieniu. We wrześniu (pod koniec miesiąca) 1792 r. Bułharowski zbiegł.

⁵⁸ Sprawa Bułharowskiego spowodowała napięcie stosunków politycznych między polskim rezydentem w Królewcu a władzami pruskimi w tym mieście. Informował o tym szczegółowo rezydent Woyna-Okołów w liście do Chreptowicza z dnia 25 września 1792 r. (AGAD Metryka Koronna — Dział Prussiae, karton 50). „W piątek JP. Bułharowski znalazłszy porę sposobną ucieki szczęśliwie z więzienia, tak że się o tym nie pierwaj az nazajutrz dowiedziano. O godzinie dziesiątej zrana przychodzi do mnie prosty człowiek nieznamy i powiada — Mości Panie Konsul, choź WPan do Pana Bucholtza na Ratusz. Zdziwił mnie mocno ten szczególniejszy sposób cytacji familiarniej przeciwko zwyczajowi i prawu tutejszemu, podług którego takowe rzeczy na piśmie dźać się zwykły. Ile że szlachlic i cudzoziemiec do Regencji a nie do Magistratu należy, P. Dyrektorowi Sądów Miejskich Bucholtzowi ucale nie znajomy jestem. Zły w uszyskim nie mogąc supponować, żeby osoba taka zwyczajnych reguł grzeczności powszechnie przyjętych, tym mniej wyraźnych przepisów prawa swojego tak dalece zapomnieć miała, żeby się ważyła człowieka w opinii jegoź własnej Konsula formalnego, do jego forum nie należącego tak grubiańsko i nie praktykowanym sposobem. Owszem mniemając, że może partykularny jaki do mnie mieć interes, lub też w sprawie jakiej Polskiej, wiedząc o mojej tu bytności, światła i explikacji in subsidio juris żada, a postany przez niego człowiek nie dość grzecznie się wytłumaczył, poszedłem wraz na Ratusz, gdzie JP. Bucholtz zaprowadziwszy mnie do osobnej izby, w której pięciu czy sześciu Jegomościów jako stołu siedziało i zamknąwszy drzwi za sobą tak przemówił: Mości Panie Konsul P. Bułharowski wczoraj ucieki. W Pan o jego ucieczce wiedziałeś. W Pan naszymu arestantowi do niej dopomogłeś. Mów W Pan prawdę, inaczej wraz W Pana arestować każe”. Okołów prosił więc władze polskie by interweniowały w jego sprawie, wprawdzie drobnej, ale charakterystycznej jego zdaniem, gdyż „to jak widzę pochodzi z powszechnej tu niemal opinii, że Pclaka bezkarnie arestować i krzywdzić można, gdyż albo pospolicie wszystko cierpliwie zniesie, albo skarżąc się nie znajduje w Rządu swojego dość skutecznej protekcji i opieki, przy dość częstym wewnętrznym Kraju naszego zamieszaniu. Mam tedy honor upraszać jak najpokorniej Jegomością Pana Dobrodzieja, jeżeli mam tu w tej funkcji dalej zostać i otrzymać nareszcie konfirmację, dotąd opóźnioną z Berlina, a zalecenie W Panu Rezydentowi Zabłockiemu, któremu o tym przypadku już doniosłem, żeby zaniósł skargę directe do Kanclerza WP. Carmera w Berlinie i postarał się o satysfakcję dla mnie przyzwoitą, która mu przy widocznym zgrzeszeniu Pana Bucholtza przeciwko formalności prawa zapewne odmówioną nie będzie... Jeżeliby się to zaś Panu Dobrodziejowi dla względów jakich politycznych na dawny model rządu naszego przeistoczeniu z urzędem moim miał być pewnie skasowanym, w tym przypadku dopraszam się najprętszego odwołania, po którym z mojej satysfakcji należącej na Panu Bucholtzu drogą prawną poszukiwać potrajfę i wiem zawczasu, że onej za oskarżeniem Go u Regencji zapewne dostąpię”.

rezolucji mam honor pisać się z najgłębszym uszanowaniem i respektem..."⁵⁹.

— Sprawa sporu między Dyrekcją Akcyzową a proboszczem z Gardei; który lokal celny w Gardei zamienił na Dcm Opiekuńczy (*Hospital Kirche*) i usunął urzędników celnych (95, e, 2).

— Spór Cechu Przędzalników (*Züchner und Leinenweber*) w Elblągu z Dyrekcją Akcyzową w Królewcu o nieprawne ściąganie opłat od ich towarów idących przez Prusy tranzytem (§9, c).

— Dyrekcja Akcyzowa żąda wydania kopii przywileju dotyczącego wolności podatkowej dla dóbr rodziny Finckenstein (128, d, F).

— W sprawie erylowania nowego Sądu Akcyzowego i Celnego dla Prus Zachodnich (*Provinzial Accise, Zoll-Gericht*) oraz ustalenie nowego podziału obwodów sądowych Prus Wschodnich i Zachodnich (*Accise- und Zoll Richter*)⁶⁰.

⁵⁹ Około donosił do Warszawy również o sprawach politycznych. I tak 1 lutego 1793 r. informował podkanclerza Chreptowicza, iż „wczoraj o godzinie 7-mej gubernator tutejszy i komendant fortec Prus Wschodnich hrabia Henkel, generał leutnant i kawaler nowo kreowanego orderu Oria Czerwonego, po kilkudniowej chorobie zszedł z tego świata, a z nim utraciły Prusy jednego z najlepszych swoich generałów, a to w czasie, kiedy wojska w tej Prowincji stojące obszerny kordon około Zmudzi, podług powszechnej pogłoski ciągną mają i osobny formując korpus, osobnego do komendy nad sobą potrzebują generała. Wydane są już stąd harmaty dla lekkich batalionów w okolicy tutejszej na prowincji stojących. Lecz te i tym podobne okoliczności zapewne dokładniej z raportów komend naszych pogranicznych JWielmożnemu Panu Dobrodziejowi wiadome będą.

Co gorsza, jest to nowa szkiana i uciemiężenia dla Polaków przez nadesłany temi dniami ordynans, że wszystkie towary, które Polacy tu kupują przy ich odjeździe na licencje zaprowadzone były, gdzie z saków i skrzyń dobowane, rozrzucone, przeważane, liczone, mierzone z zaświadczeniem kupca, czyli Papier-Cetlem, skonfrontowane i na koniec plombowane być mają. Na granicy zaś plomby rewidowane i odrywane będą. Egzekucją tego ordynansu pozawczoraj już się poczęła. Mijam mitręgę stąd pochodzącą dla spieszących się do domu, ile przy tak niepewnym ustawieniu drogi wiele to szkody dla biednych naszych kupców stąd wymknie, kiedy przez znających się natym i osobno za to u kupców płatnych ludzi dobrze upakowane na daleką podróż towary przy rewizji zaraz na miejscu porzucane, źle i nawiasem znowu ułożone i tak zaplombowane będą. Jest to nowe źródło dochodów dla oficyalistów tutejszych który nasi, żeby im czego przez szukaną umyślnie na zgubę i szkodę nie zrobili, akkomodować się i opłacać będą musieli.

Kupcy tutejsi dotąd żadnej na swój drugi memoriał nie odebrali rezolucji, ale ordynans osobny wynikły z zażalenia się ministrów na nich jako nieposłusznym, żeby mieli się w pogotowości do przedłożenia swoich zaskarżeń na uciski mniemane, tudzież petitów i desideriów dla siebie najprzyzwoitszych, ponieważ z rozkazu JKrólewskiej Mości minister sam przybędzie, we wszystko to wejrzę, lub wyznaczonym przez siebie osobom wejrzeć każę i finalnie zadecyduje. Tedy tyle, że będą mieli ministra sędzią w własnej przeciwko niemu sprawie.

Zakaz wywożenia i przewożenia prochu i wszelkiej amunicji wojennej do Polski o którym w raporcie swoim sub nr 2 przeszłego roku miałem honor donieść i kopię onego przytoczyć, został teraz odnowiony i jak najskromniej do egzekucji zalecany". (AGAD — Archiwum Koronne Warszawskie, Dział Prussiae Karton 54).

⁶⁰ Sprawa podziału administracyjnego Prus Wschodnich i Prus Zachodnich wymaga szczegółowego omówienia. Umowy rozbiorcze Polski spowodowały zmiany podziału administracyjnego, zmiany które władze berlińskie wykorzystały do rozbiicia dotychczasowych regionów. Sprawiały bowiem one trudności dla centralistycznie zorganizowanego absolutystycznego państwa (absolutyzmu fiskalnego, finansowego i policyjnego). Typowym przykładem politycznych przesłanek w podziale administracyjnym regionu jest instrukcja podziału dla Prus Zachodnich i Warmii z roku 1773) *Instruction für die West-Preussische Regierung, de Dato Berlin den 21 September 1773*, wydana w Kwidzynie w drukarni J. Jakuba Kantera). Otóż patentem notyfikacyjnym

— Konfiskata 2 dukatów porucznikowi wojsk polskich (husarowi) Wiktorowi Murawskieru. Musiał on zostawić skonfiskowane pieniądze w Schnulnischen (23, d) ⁶¹.

C. d. n.

z 28 września 1772 dla Prus Zachodnich wprowadzono najwyższy sąd (Ober = Hof = und Landes = Gericht — Najwyższy = Dworski = i Ziemski Sąd) pod nazwą Prusko Zachodniej Regencji (West = ¹Preussische Regierung). Do zakresu kompetencji tego sądu należały wszystkie sprawy zarządzania zagadnień duchownych i świeckich, jakie nie wchodziły w zakres kompetencji urzędów powołanych do życia konstytucją z 19 czerwca 1749 r., czwartym rozdziałem patentu notyfikacyjnego z 28 września 1772 oraz patentem organizacyjnym Kamery Wojenno-Skarbowej w Kwidzynie z dnia 13 listopada 1772 r. Tym sposobem powstały następujące kolegia sądowe: w Malborku, Chełmnie, Chojnicach, Łobżenicy oraz Sądy Wójtowskie w Lidzbarku Warmińskim, w urzędach dominialnych, przy poszczególnych miastach i wszystkie sądy szlacheckie oraz patrymonialne.

Jeśli chodzi o Warmię to instrukcja z 1773 roku ustalała, że na jej terenie obowiązywać będzie prawo chełmińskie na wsi oraz prawo lubeckie w miastach (s. 31—32).

⁶¹ Sprawy regulowania opłat akcyzowych na terenie Prus przez obywateli polskich na początku 1793 r. przybrały niepomyślny obrót. Informował o tym podkanclerzego Chreptowicza konsul polski w Królewcu Okołów w piśmie z dnia 11 stycznia 1793 r. „Skutki nowych podług systema ministra Struensee w handlu ogólnym układów i zarządzeń już pomalu pokazywać się zaczynają. Drukują tu nową taryfę cla i akcyzy, którą po opublikowaniu wystarcą się i ona nadeść nie zaniedbamy. W której między innymi odmianami w artykułach mnie jeszcze nie wiadomych znajduje się jedna dla handlu korzennego najważniejsza, to jest opłata nowa od kamienia kawy 5 talarów, od funta cukru 15 groszy pruskich z dokładem, że ten podatek ma być nie tylko, jak zwyczajnie, od zakupić mającego ale i od przewożonego towaru po wszystkich składach kupieckich, co takową sensację między kupcami uczyniło, że się do killkuset zebrawszy sztafetę prosto do króla Jegomości z memoriałem wysłali oświadczać, że na takową gwałtowną i bezprawną reformę nigdy nie pozwolą lub woli JKMości przeciwzić się nie będą, ośmielają się jednakże zapytać, czyli nie jest to domysłem i polubownym rozkazem ministra, który nie skasowawszy dawnego spółnie przed kilku laty z Deputacją Kupiecką ułożonego i przez JKMości zaaprobowanego systema, nowości i odmiany wprowadzać zamysła. Odebrali odpowiedź surowie naganiającą tokowy postępek oczerniania bez dowodów, które wraz złożyć albo skutków niełaski królewskiej spodziewać się mają. Posłali tedy drugą sztafetę z nowymi remonstracjami do Króla i do Direktorium Generalnego w Berlinie...”

